

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**



URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA VA SAN'AT FAKULTETI

YAQUPBOEVA MUHAYYO NURADDIN QIZIning

**5110800-Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi
ta'lim yo'nalishii bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**MAVZU: "ME'MORCHILIK BEZAKLARINI O'RGANISH ORQALI
O'QUVCHILARDA NAQQOSHLIK SAN'ATIGA BO'LGAN QIZIQISHINI
OSHIRISH**

Ilmiy rahbar: RO'ZMETOV QUVONDIQ SHONAZAROVICH



Urganch 2015 yil

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI



URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA VA SAN'AT FAKULTETI

YAQUPBOEVA MUHAYYO NURADDIN QIZIning

5110800-Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi
ta'lim yo'nalishii bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**MAVZU: “ME'MORCHILIK BEZAKLARINI O'RGANISH ORQALI
O'QUVCHILARDA NAQQOSHLIK SAN'ATIGA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRISH**

Me'morchilik bezaklarini o'rganish orqali o'quvchilarda naqqoshlik san'atiga bo'lgan qiziqishni oshirish”

Ilmiy rahbar: RO'ZMETOV QUVONDIQ SHONAZAROVICH

Urganch 2015 yil

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA VA SAN'AT FAKULTETI

TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI KAFEDRASI

**MAVZU: "ME'MORCHILIK BEZAKLARINI O'RGANISH ORQALI
O'QUVCHILARDA NAQQOSHLIK SAN'ATIGA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRISH**

Bajaruvchi: **YAQUPBOEVA MUHAYYO NURADDIN QIZI**

Rahbar: **RO'ZMETOV QUVONDIQ SHONAZAROVICH**

Urganch shahri
2015 yil

**URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA VA SAN'AT FAKULTETI
TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI KAFEDRASI**

BITIRUV MALAKAVIY ISHNI BAJARISH BO'YICHA

TOPSHIRIQLAR REJASI:

1. **Talaba** Yaqubboeva Muhayyo Nuraddin qiziga Universitet rektorining «_____»-sonli _____ buyrug'i bilan bitiruv malakaviy ish bajarish uchun **“Me'morchilik bezaklarini o'rganish orqali o'quvchilarda naqqoshlik san'atiga bo'lgan qiziqishini oshirish”** mavzusi tasdiqlangan.

2. **Kafedra majlisining qaroriga binoan o'qituvchi Q.Sh.Ro'zmetov bitiruv malakaviy ishini bajarishga rahbar qilib tayinlangan.**

3. **Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilmasi:**

a) mavzu mazmunini ochib beruvchi ko'rgazmali vositalar;

b) mavzuning elektron shaklda tayyorlangan matni

- *Kirish*

I bob. San'at kollejlarda naqqoshlik san'ati mashg'ulotlarini tashkil qilishning nazariy-amaliy asoslari

II BOB. Naqqoshlik san'atining tarixi. Naqqoshlik san'atida naqsh kompozitsiyalarini bajarish bosqichlari

- *Xulosa*

- *Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati*

Ilova

4. **Bitiruv malakaviy ish uchun ma'lumotlar:** Bitiruv malakaviy ish ikki qism: nazariy va amaliy qismlardan iborat. Nazariy qismning tarkibiy tuzilmasi yuqorida ko'rsatilgan bo'lib, matn elektron variantda 10-15 ming so'z atrofida bo'ladi. Dastlabki bosqichda quyidagi adabiyotlardan foydalanish tavsiya qilinadi:

1. Xolmatov B.Q. Naqqoshlik. – T: Iqtisod – molya, 2007.

2. Xolmatov B.Q. Kompozitsiya. – T: Iqtisod – molya, 2007.

3. G'ulomov K. M. Amaliy san'at - T: Iqtisod – molya, 2007.

4. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. –T: Mehnat, 1991

5. Bulatov S.S., Dadashev L. Naqsh alifbosi. –T: Cho'lpon, 1999.

6. Azimov «O'zbekiston naqshi nigorlari». T: G'.G'ulom nomidagi adabiyoti va san'ati nashriyoti. 1987

Ishni bajarish jarayonida foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati to'ldirib boriladi.

5. **Bitiruv malakaviy ishga** mavzu mazmunini ochib beruvchi ko'rgazmali vositalarning eskizlari, tajriba-sinov o'qishlari uchun tayyorlangan turli tarqatma va boshqa shakllardagi materiallar ilova qilinadi.

Bitiruv malakaviy ishni bajarish jadvali

<i>Nº</i>	<i>Bajarilgan ishning mazmuni</i>	<i>Bajarish muddati</i>
1	Mavzuni kafedrada tasdiqlash.	
2	Bitiruv malakaviy ishi topshirig'i mazmuni va hajmini aniqlash.	

3	Maxsus adabiyotlarni o'rganish, loyiha bo'yicha psixologik-pedagogik, metodik va amaliy materiallari yig'ilishi.	
4	Loyiha bo'yicha tajriba mazmuni, hajmi va tartibini aniqlashtirish.	
5	Tajriba ish (o'qish)larni tashkil qilish va o'tkazish sifati (maktab, kollej ...).	
6	Tajriba natijalarini umumlashtirish va taxlil qilish.	
7	Bitiruv malakaviy ishi loyihasining dastlabki eskizlarini tasdiqlash.	
8	Eskizlarni to'la tasdiqlash va bitiruv malakaviy ishi loyixasi nazariy va amaliy qismlari mazmunini tasdiqlash.	
9	Bitiruv malakaviy ishi loyixasini bajarishning borishi nazorati va uning nazariy hamda amaliy qismlarining kafedradagi muhokamasi.	
10	Rahbar tomonidan tugallangan loyihani ko'rikdan o'tkazish.	
11	Tugallangan ishni bitiruv malakaviy ishi loyihasi rahbar xulosasi va uni himoyaga tavsiyasi bilan birgalikda kafedraga taqdim qilish.	

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

Ro'zmetov Q.SH.

Bajaruvchi talaba:

Yaqubboeva M. N.

2014 yil «_____» _____

Topshiriqlar rejasi va jadvali kafedra majlisida 2014 yilda tasdiqlandi
(«_____»- sonli bayonnoma)

Kafedra mudiri:

p.f.d., prof. Ro'ziev E.I

Bitiruv malakaviy ishni DAK tomonidan baholash mezonlari

№	Baholanadigan bo'limlar	Eng yuqori ko'rsatkich ball hisobida
1	BMI ning "Kirish" qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalarning yoritilishi	5
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos holda bajarilishi	25
3	Amaliy qism mazmunining tanlangan mavzuga mosligi. Ishning mahoratli bajarilishi	20
4	"Xulosa" qismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	5
5	Ishni bajarishda mavzuga oid manbaalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10
6	Ishdagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10
7	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5
8	Himoyaga ish mazmunini bayon qila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi	10
9	BMI mavzusi bo'yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferentsiyalarda ma'ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10

Urganch davlat universiteti Filologiya va san'at fakulteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" bakalavriat yo'nalishining bitiruvchisi Yaqubboeva Muhayyo Nuraddin qizining **"Me'morchilik bezaklarini o'rganish orqali o'quvchilarda naqqoshlik san'atiga bo'lgan qiziqishini oshirish"** mavzusida bajarilgan bitiruv malakaviy ishi DAK ning 2015 yil «_____» «_____» dagi majlisida himoya qilinadi.

Davlat attestatsiya komissiyasi bitiruv malakaviy ishga quyidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlarini belgilaydi.

№	Baholanadigan bo'limlar	Eng yuqori ko'rsatkich ball hisobida	Komissiya belgilagan foiz
1	BMI ning "Kirish" qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalarning yoritilishi	5	
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos xolda bajarilishi	25	
3	Amaliy qism mazmunining tanlangan mavzuga mosligi. Ishning mahoratli bajarilishi	20	
4	"Xulosa" qismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	5	
5	Ishni bajarishda mavzuga oid manbaalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10	
6	Ishdagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10	
7	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5	
8	Himoyaga ish mazmunini bayon qila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi	10	
9	BMI mavzusi bo'yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferentsiyalarda ma'ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10	
Jami:		100	

Davlat attestatsiya komissiyasi majlisining qarori:

1. M.N.Yaqubboevaning **"Me'morchilik bezaklarini o'rganish orqali o'quvchilarda naqqoshlik san'atiga bo'lgan qiziqishini oshirish"** mavzusida bajargan bitiruv malakaviy ish uchun _____ lik o'zlashtirish ko'rsatkichi belgilansin va «_____» deb baholansin.

2. _____

DAK raisi: _____

A'zolari: _____

2015 yil «_____» _____

Urganch davlat universiteti
Filologiya va san'at fakulteti
“Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi” kafedrası

Bitiruv malakaviy ish _____sonli tartib raqam bilan qayd qilindi.

Bitiruv malakaviy ishni bajaruvchining ismi-sharifi: Yaqupboeva M.N.

Bitiruv malakaviy ishning mavzusi: **“Me'morchilik bezaklarini o'rganish orqali o'quvchilarda naqqoshlik san'atiga bo'lgan qiziqishini oshirish”**

Ilmiy rahbar (maslahatchi) ning ismi-sharifi: Ro'zmetov Q.SH

Bitiruv malakaviy ish kafedraning 2015 yil «_____»_____da o'tkazilgan majlisi qaroriga muvofiq DAK majlisida himoya qilindi.

Bitiruv malakaviy ishga taqrizchi qilib Bog'ot tumanidagi 28-sonli umumta'lim maktabining tasviriy san'at va chizmachilik fani o'qituvchisi A. R Ro'zmetov tayinlandi.

Kafedra mudiri:

p.f.d., prof. Ro'ziev E.I.

Kafedraning bitiruv malakaviy ishni DAK majlisida himoya qilish bo'yicha tavsiyasiga roziman.

Fakultet dekani:

Urganch davlat universiteti
Filologiya va san'at fakulteti
“Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi” kafedrası
“Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi” bakalavriat yo‘nalishi
Tasdiqlayman
fakultet dekani
“ ” _____ 2014y.

BITIRUV MALAKAVIY ISH BO‘YICHA TOPSHIRIQ

Talaba Yaquboeva Muhayyo Nuraddin qizi

1. Ishning mavzusi **“Me'morchilik bezaklarini o'rganish orqali o'quvchilarda naqqoshlik san'atiga bo'lgan qiziqishini oshirish”** «___»_____2014 yil universitet rektorining_____sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan.

2. Ishni topshirish muddati: “___”_____2015 y.

3. Mavzu bo'yicha dastlabki ma'lumotlar beruvchi adabiyotlar ro'yxati

a) *Xolmatov B.Q. Naqqoshlik. – T: Iqtisod – molya, 2007.*

b) *Xolmatov B.Q. Kompozitsiya. – T: Iqtisod – molya, 2007.*

v) *G'ulomov K. M. Amaliy san'at - T: Iqtisod – molya, 2007.*

g) *Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. –T: Mehnat, 1991*

d) *Bulatov S.S., Dadashev L. Naqsh alifbosi. –T: Cho'lpon, 1999.*

e) *Azimov. «O'zbekiston naqshi nigorlari». T: G'ulom nomidagi adabiyoti va san'ati nashriyoti. 1987*

4. Ishning maqsadi: Kasb-hunar kollejlarda naqqoshlik san'atini to'garaklarda o'rganish nazariyasi va metodikasini takomillashtirish yo'li bilan ta'lim jarayoni sifati va samaradorligini o'ttirish.

5. Chizma materiallar ro'yxati:

a) me'morchilikda qo'llaniladigan naqsh turlaridan namunalar keltirilgan plakatlar;

b) talabalarining ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan me'morchilikda qo'llanilgan naqshlardan namunalar jamlangan plakatlar.

6. Maslahatchilar: katta o'qituvchi Taganov R.

Bo'limlar	Maslahatchi F.I.SH.	Imzo, sana	
		Topshiriq berdi	Topshiriq qabul qildi
Amaliy qism	Taganov R.		

Ishga taqriz yozuvchining F.I.Sh., ilmiy darajasi, unvoni:

Bog'ot tumanidagi 28-sonli umumta'lim maktabining tasviriy san'at va chizmachilik fani o'qituvchisi Ro'zmetov A. R.

7. Ilmiy rahbar:

Ro'zmetov Q.Sh.

BMI bajaruvchi talaba:

Yaquboeva M. N.

Kafedra mudiri:

p.f.d., prof. Ro'ziyev E.I.

MUNDARIJA

Kirish	4
I BOB. UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA NAQQOSHLIK TO'GARAGI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL QILISHNING NAZARIY-AMALIY ASOSLARI	
I.1. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarni badiiy estetik tarbiyalashda naqqoshlik san'tining o'rni	11
I.2. Naqqoshlik to'garagining xususiyatlari va vazifalari. Ustaxonani jixozlash va o'quv jarayonini tashkil qilish.....	18
I.3. Naqqoshlik to'garaklarini tashkil etish bo'yicha o'quv dasturi.....	21
II BOB. O'ZBEKISTON ME'MORCHILIGI BEZAKLARINING TAXLILI	
II.1.Me'morchilikda qo'llanilgan naqsh turlari, ularning tuzilishi va nomlanishi.....	24
II.2. Samarqand me'moriy bezaklarining o'ziga hos xususiyatlari.....	31
II.3. Sherdor madrasasi bezaklarining badiiy tahlili.....	43
II.4.Ko'kaldosh madrasasi bezaklari badiiy tahlili.....	51
II.5.Samarqand me'morchiligida milliy ramzlar.....	54
Xulosa.....	60
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	63
Ilovalar.....	64

KIRISH

Hozirgi kunda barkamol insonni tarbiyalash, nafaqat inson, balki jamiyatni komillik darajasiga ko'tarish muammosi avvalgi davrlardagidan o'tkirroq qo'yilmoqdaki, bu vazifani bajarishda barcha fanlar silsilasida nafosatshunoslik - estetika va tasviriy san'atning o'рни va ahamiyati beqiyosdir.

Yoshlar ma'naviyatini shakllantirish, ular dunyoqarashining milliy va falsafiy tomonlarini rivojlantirish, inson tafakkuri va mehnati natijalari, shuningdek, ijod, kashfiyot va san'atning nodir hamda noyob namunalari esa umumjahon mulki va sharafi ekanligini yoshlar ongiga singdirish, ilmiy va ijodiy qobiliyatlarini yuksaltirishga keng yo'l ochadi.

Ana shunday milliy uyg'onish davrida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov mustaqillik bilan bog'liq barcha ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy masalalar qatorida, aniqsa, yosh avlod ma'naviyati, erkin, ozod shaxs ma'rifatiga, madaniyat va san'atning rivojiga alohida e'tibor berdi, chunki ma'naviy madaniyat va san'atsiz, milliy qadriyatlarni yanada yuqori bosqichga ko'tarmasdan turib, yangi jamiyatni, yangi ijtimoiy-tarixiy munosabatlarni va yangi dunyoqarashni barpo etish mumkin emasligi ayon bo'ldi.

«Agar iqtisodiy o'sish, taraqqiyot jamiyatimizning tanasi bo'lsa, manaviyat-ma'rifat va siyosiy ong etukligi uning ruhi, aqli va jonidir. Buyuk davlat, buyuk kelajagimizga erishish uchun oqil, ma'rifatli, ayni paytda o'zining o'tmishi, ulug' qadriyatlari, millati bilan faxrlanadigan va kelajakka ishonadigan insonlarni tarbiyalashimiz kerak»¹.

Milliy mustaqillikni ta'minlashning ma'naviy-axloqiy negizlari, shubhasiz, estetik qadriyatlarga, tasviriy san'at va nafosat tarbiyasiga ham suyanadi. Xalqimizning boy estetik merosi va uning tarixi bilan yaqindan tanishish, ma'naviy va estetik saboqlardan ijtimoiy tarbiyada amaliy foydalanish muhim ma'rifiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir. Modomiki, shunday ekan, ijtimoiy taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan etuk kishilar hal qilishga da'vat etilgandir.

¹ I. Karimovning O'zbekiston Fanlar Akademiyasi umumiy yig'ilishida so'zlagan "Ilmu fan mamlakat taraqqiyotiga hizmat qilsin" mavzusidagi nutqidan. "Ma'rifat" gazetasi, 1994 yil, 13 iyul.

Ayniqsa, hozirgi hayotimizda, san'at va iqtisodda juda katta o'zgarishlar yuz berayotgan davrda jahon andozalariga mos keluvchi ma'naviy etuk insonlarni tarbiyalash juda muhim.

Ma'naviyatimiz va madaniyatimizni mahkam ushlab turuvchi vositalardan biri bu tasviriy san'atdir. Tasviriy san'at bu olamni anglash, ham ijod, ham borliqni go'zallik qonuniyatiga ko'ra o'zgartirishdir. Bilim ahamiyatiga ko'ra san'at hayot darsligidir.

Tasviriy savod tasviriy san'atning asoslarini o'rganish natijasida olingan bilim va ko'nikmalardir. U tasviriy, ifodaviy tilning qonun va qoidalarini amaliyotda birgalikda qo'llay olishni ko'zda tutadi.

Naqqoshlik san'ati ham har bir kishida yuksak didni shakllantiradi va uni rivojlanishiga katta yordam beradi. Ushbu san'at turi ham boshqa san'at turlari qatorida doimo estetik zavq, ruhlaniish manbai bo'lib xizmat qiladi va kishini ma'naviy dunyosini yanada boyitib, oliy barkamollikka olib chiqadi. Shuning uchun ham milliy madaniy merosimizga bo'lgan munosabatimizni qaytadan tiklash, uning yaratilish tarixini bilish, yangi-yangi imkoniyatlarini topib, uni boyitib borish, ayniqsa, hozirgi davrda katta ahamiyatga ega. Buning uchun esa o'zbek xalqi o'z tarixi davomida nimaiki yaratgan ekan, ularni yanada chuqurroq o'rganish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Ma'lumki, hozirgi kunda bizda haligacha chuqur ilmiy asosga tayangan tahlil, muayyan masalalarda aniq yondashuvlar yetishmayotganligi, naqqoshlik san'atiga ta'lluqli adabiyotlarning kamligi, borlari ham rus tilida ekanligi, yoshlarimizga shu san'at sirlarni o'rgatish borasida metodik tavsiyanomalar va dasturlar to'liq ishlab chiqilmaganligi yaqqol sezilib qolmoqda.

Biz shularni e'tiborga olgan holda tanlagan malakaviy bitiruv ishimiz mavzusi dolzarbligini naqqoshlik san'atining shakllanish va rivojlanish tarixi, naqqoshlik san'atida ishlatiladigan asbob-uskunalar, materiallar, naqqoshlik san'atida qo'llaniladigan naqsh turlari, ularning nomlanishi, naqsh kompozitsiyalarini tuzish, ranglash va pardoqlash qonuniyatlari, naqqoshlik san'atining namoyondalarining nomlari, ularning ijodiy faoliyati haqida yangi zamonaviy ma'lumotlarga ega

bo'lish, shuningdek, ana shu san'at turini yosh avlodga o'rgatishga bo'lgan zarurat bilan belgiladik.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ushbu tadqiqot muammolari bilan bog'liq ilmiy izlanishlar quyidagi yo'nalishlarda olib borilgan:

- O'quvchilarga san'at turlarini, xususan xalq amaliy san'ati turlarini o'rgatish masalalari bilan O'zbekistonda S.Abdullaev, S.Bulatov, A.Vasiqov, Q.Qosimov va b. shug'ullanishgan;

- Xalq amaliy san'ati vositalari yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalash masalalari hamda tasviriy san'at va muhandislik grafikasi va amaliy san'at o'qituvchilari tayyorlashda tasviriy va xalq amaliy bezak san'atini o'rganish nazariyalari va metodikalari bilan R.Hasanov, S.F.Abdullaev, A.D.Alexin, B.B.Boymetov, V.S.Belov, U.N.Nurtoev, E.I.Ro'ziev, A.Sulaymonov va b.;

- O'zbekiston milliy maktablari o'quvchilarini xalq amaliy san'ati va tasviriy san'at vositalari yordamida badiiy va estetik tarbiyalash masalalari bilan S.F.Abdullaev, A.A.Omonullaev, I.Axmedov, S.S.Bulatov, J.A.Darmenov, Q.Qosimov, R.Hasanov va b.;

- Bo'lg'usi tasviriy va amaliy san'at o'qituvchilarini nazariy va metodik tayyorlash muammolari bilan S.Abdullaev, K.Eralin, U.Nurtaev, E.I.Ro'ziev va boshqalar shug'ullanishgan.

Umumta'lim maktablarida tashkil etiladigan naqqoshlik san'ati to'garagi bo'yicha mavjud darslik, o'quv va metodik qo'llanmalar hamda shu yo'nalishdagi boshqa adabiyotlarning tahlilidan shu narsa ma'lum bo'ldiki, hozirgi vaqtgacha:

- Umumta'lim maktablarida tashkil etiladigan to'garaglarda naqqoshlik san'atini o'rganish muammolari to'liq ko'rib chiqilmagan;

- Naqqoshlik san'ati to'garagi mashg'ulotlarini samarali tashkil qilish yo'llari, vositalari va metodlari zarur darajada ishlab chiqilmagan;

- Umumta'lim maktablarida tashkil etiladigan to'garaglarda naqqoshlik san'ati mashg'ulotlari uchun hozirgacha o'quv-metodik kompleks ohirigaja yaratilmagan.

Bu ahvol bo'lg'usi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashni qiyinlashtiradi va oqibatda umum ta'lim maktablari, litsey va kollejlarda amaliy bezak san'ati darslarini o'qitishni tashkil qilishga salbiy ta'sir qiladi.

Shunday qilib, o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida tasviriyy va amaliy san'at mutaxassisligiga qo'yiladigan talablar va ularni tayyorlashda amalda qo'llanilayotgan metodik ta'minotning mazmuni, shakli, o'qitish vositalari va metodlari o'rtasida qarama-qarshiliklar mavjudligi aniqlandi. Ushbu muammoning yechimini topish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Ishning ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi: tadqiqotni "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni amalga oshirish jarayonida talim tizimi va yuqori malakali kadrlar tayyorlashni isloh qilish, rivojlantirish muammolari" Davlat texnik ilmiy dasturi doirasida bajarish rejalashtirilgan.

Tadqiqot maqsadi: Umumta'lim maktablari ta'lim jarayonida naqqoshlik san'ati to'garak mashg'ulotlarda o'rganish nazariyasi va metodikasini takomillashtirish yo'li bilan ta'lim jarayoni sifati va samaradorligini o'ttirish.

Tadqiqot vazifalari:

1. Respublikamizdagi umumta'lim maktablari ta'lim tizimida naqqoshlik san'atining fan sifatida shakllanishini o'rganish.

2. Naqqoshlik san'atini umumta'lim maktablarida to'garak mashg'ulotlarida hozirgi kunda o'qitilishini tahlil qilish, o'quvchilarni xalq amaliy san'atining keng tarqalgan turlaridan biri – mahalliy naqqoshlik uslublarini o'zlashtirishlarini o'ziga xos tomonlarini o'rganish.

3. Naqqoshlik san'ati to'garagi o'quvchilar o'zlashtirishi zarur bo'lgan nazariy materiallar va bajarishi zarur bo'lgan amaliy ishlar turlarini tanlash mezonlarini ishlab chiqish.

4. Umumta'lim maktablarida naqqoshlik to'garagi mashg'ulotlarini tashkil etish hamda rivojlantirishga metodologik va kontseptual yondashuvlarni asoslash;

5. Respublikamiz ta'lim tizimidagi so'ngi yillardagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda umumta'lim maktablarida naqqoshlik san'ati to'garagi mazmunini loyihalash va standartlashtirish tamoyillarini ishlab chiqish;

6. Naqqoshlik san'atini umumta'lim maktablarida o'quvchilarning samarali o'zlashtirish usullari va metodlarini aniqlash, metodik va ko'rgazmali qo'llanmalar tayyorlash.

7. Naqqoshlik san'atidan o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish uchun o'quv-metodik kompleks yaratish.

8. Naqqoshlik fanidan taklif qilinayotgan o'quv-metodik kompleksning samaradorligini tajribada sinab ko'rish.

Tadqiqot ob'ekti: Umumta'lim maktablaridagi o'quv-tarbiyaviy jarayon.

Tadqiqot predmeti: Umumta'lim maktablari ta'lim jarayonida naqqoshlik san'ati fanini o'rganish bilan oquvchilarning badiiy-nazariy va metodik tayyorgarligi samaradorligini oshirish.

Tadqiqotning ilmiy farazi: agarda quyidagi masalalar amalga oshirilsa, umumta'lim maktablarida o'quv-tarbiyaviy jarayoni muvaffaqiyatli tashkil etiladi:

- naqqoshlik san'atining kelajakda o'quvchi kasb tanlash faoliyatidagi amaliy ahamiyati tahlil qilib chiqilsa;

- naqqoshlik to'garagi mashg'ulotlarida o'zbek xalq amaliy san'ati turlari, uning o'ziga xos xususiyatlari va qo'llanilish sohalari haqida talabalarga etarlicha hajmda ma'lumotlar berib borilsa;

- naqqoshlik san'ati mashg'ulotlarining metodik ta'minotiga qo'yiladigan talablar ishlab chiqilib, bir tizimga keltirilsa;

- naqqoshlik san'ati mashg'ulotlari va o'quvchilar bajaradigan amaliy ishlarning mazmuni maxsus ishlab chiqilgan mezonlar va shu asosda takomilashtirilgan dastur bo'yicha tashkil qilinsa;

- naqqoshlik san'ati mashg'ulotlari uchun ilmiy asoslangan o'quv-metodik kompleks tayyorlanib, ta'lim jarayoniga joriy qilinsa.

Tadqiqotning metodologik asosi: O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi; "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni; "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"; Vazirlar mahkamasining tegishli qarorlari; Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimovning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari; uzluksiz ta'lim tizimida badiiy estetik tarbiyalash bo'yicha Davlat ta'lim standartlari; respublikamizda amaliy

san'atni rivojlantirishga qaratilgan meyoriy hujjatlar; milliy san'atning ijodiy faoliyat, shaxs va jamiyatning rivojlanishidagi o'rni haqidagi falsafiy va pedagogik g'oyalari; psixolog va pedagog olimlarning uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash hususidagi g'oyalari xizmat qiladi.

Tadqiqotning tajriba-sinov ishlari. Tadqiqot ishining asosiy g'oyalari va umumta'lim maktablarida naqqoshlik to'garagi mashg'ulotlarini tashkil qilishni takomillashtirish bilan bog'liq tajriba-sinov o'qishlari Urganch shahar 6-son umumta'lim maktabida o'tkaziladi.

Tadqiqotning amaliy tadbiqi: Tadqiqotning asosiy g'oyalari hamda tayyorlanadigan o'quv-metodik kompleksdan kasb-hunar kollejlari va umum ta'lim maktablaridagi amaliy san'at va to'garak mashg'ulotlarida foydalanish mumkin.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

1. Umumta'lim maktablarida naqqoshlik to'garagi mashg'ulotlarini tashkil qilishning ilmiy-metodik asoslari viloyatimizda yanada chuqurroq o'rganilib, ta'lim jarayoniga tadbiq qilinadi.

2. Umumta'lim maktablarida o'qituvchi va o'quvchiga qo'yiladigan talablar va uning naqqoshlik san'ati bo'yicha egallashi zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarini hisobga olgan holda naqqoshlik san'ati mashg'ulotlarini tashkil qilishning yangilangan, samarali mazmun va metodikasi yaratiladi.

3. Naqqoshlik san'ati darslarining mazmuni takomillashtirilib, shu fan bo'yicha birinchi marotaba o'quv-metodik kompleks yaratiladi.

4. Naqqoshlik san'ati mashg'ulotlari samaradorligini o'rttirish uchun mashg'ulotlarda kompyuter va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratiladi.

Himoyaga olib chiqiladigan asosiy holatlar:

1. Naqqoshlik san'ati fanidan ta'lim mazmunini loyihalash va standartlashtirish tamoyillari.

2. Talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik tizimi hamda uni amalga oshirishning didaktik shart-sharoitlari.

3. Naqqoshlik san'ati fanining talabalarning kasbiy rivojlanishidagi uzviylikini ta'minlashga qaratilgan mazmuni hamda kasbiy ahamiyatli sifatlarini shakllantirish metodikasi.

4. Talabalarning amaliy va mustaqil ta'limlarini tashkil etish va ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tizim.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy ahamiyati. Naqqoshlik san'atining fan sifatida shakllanishi va uning o'qituvchi kasbiy faoliyatidagi ahamiyati o'rganiladi; tasviriy va amaliy san'at mutaxassisligi talabalarining naqqoshlik san'ati bo'yicha egallashi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari aniqlanadi; naqqoshlik san'ati mashg'ulotlarining mazmuni o'rganib chiqilib, uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi;

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati. Naqqoshlik san'ati fani bo'yicha amaldagi o'quv dasturini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi; shu fan bo'yicha o'quv-metodik kompleks (dastur, metodik qo'llanma, ko'rgazmali qo'llanmalar, elektron darslik) tayyorlanadi; o'quv-metodik kompleksni ta'lim jarayoniga kiritish metodikasi ishlab chiqilib, amaliyotda sinab ko'riladi.

Tadqiqotning muhim nazariy va amaliy g'oyalaridan viloyatimizdagi umumta'lim maktablarida naqqoshlik uslubi sifatini o'qitishda, shuningdek "tasviriy san'at va amaliy san'at" yo'nalishlarida mutaxassislik fanlari mazmunini va metodik ta'minotini takomillashtirishda foydalanish mumkin.

I.1. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarni badiiy estetik tarbiyalashda naqqoshlik san'tining o'rni

Umumta'lim maktablarida estetik tarbiya yosh avlodni xar tomonlama va garmonik kamol toptirishga xizmat qiladi, shuning uchun estetik tarbiya kantsepsiyasi insonga xozirgi jamiyat va fan-texnika taraqqiyoti qo'yadigan talablarning butun kompleksini aks ettirish kerak.

Estetik tarbiya - tarbiyaning tarkibiy qismi, shaxsning shakillantirishning ta'sirchan vositalaridir. U bolaning ma'niviy kamol topishiga yordam beradi, unda estetik ehtiyojlarni vujudga keltiradi, go'zallik ideallarini, badiiy didni, texnik o'quv va malakalarni shakillantiradi, bolaga atrofdagi voqelik go'zalliklarni to'liq idrok etishda ko'maklashadi. Yosh avlodning tarbiyasini yangi jamiyat qurish vazifalari bilan , davlat qurilishi, shuningdek , yangi maktablarni barpo etish vazifalari bilan chambarchas bog'liqdir. U yangi ijtimoiy tuzimda xalq ilgari hech qachon mumkin bo'lmagan go'zallik yarata olishini qayd qiladi, san'tning ammoga ta'sir ko'rsatishining qudratli vositasi , deb biladi.

Yuqorida aytilganidek, estetik tarbiyaning eng samarali vositasi san'at, uning har xil turlari va janrlaridir. Keyingi paytlarda halq san'atiga qiziqish kuchaygan bo'lsada, dekarativ-amaliy san'at ayniqsa halq ijodiyoti maktab praktikasida etarli darajada qo'llanmayotir. Har bir halqning an'anaviy san'ati madaniyat xazinasiga o'zining yaxshi yutiqlarini qo'shadi, kishilarning tumishini bezaydi, ularning estetik tarbiyasida hamkorlik qiladi. Shuning uchun halq san'atini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabdagi badiiy naqqoshlik to'garak mashg'ulotlarini yo'lga keltirish ijodiyotning ana shu turning spetsifikasini xisobga olishni taqoza etadi va shunga ko'ra qator nazariy, hamda amaliy masalalarni ishlab chiqish zaruriyati tug'iladi. Bulardan eng muhimlari: ijodiy va texnologik jarayonlar mahsuli sifatidagi badiiy naqqoshlik asarlarining spetsifikasi, atrof muhit bilan bog'liqligi; hozirgi maktabning moddiy-tashkiliy imkoniyatlari nuqtai nazardan san'atning turi sifatidagi naqqoshlik, to'garak binolarini tashkil etishga qo'yiladigan texnik estetika talablari.

Naqsh san'atini o'rganishda eng zarur tadbir - O'zbekiston dekorativ-amaliy san'atidagi badiy ijodiyotning an shu turi ruvojlantirishining tarixiy bosqichlari va qonuniyatlari bilan tanishishdir. Hususan tarixiy materiallar o'quvchilarda badiy naqqoshlik spetsifikasi, uning ko'rgazmali muhitni tashkil etishdagi, kishilar hayotidagi roli, ya'ni nazariy estetik asoslari haqida to'g'ri tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Bolalarni o'zbek naqshining uslubiy xususiyatlari bilan tanishtiradi bir yo'la o'zbek halqining juda boy madaniyati, ajoyib an'analari bilan ham tanishtirish lozim. Qadimgi davrlardan saqlanib qolgan mehnat qurollariga, maishiy buyumlarga qarab uzoq o'tmishdagi kishilarning hayoti to'g'risida hulosalar chiqarish mumkin.

Hunarmand ustalar kishini lol qoldiradigan ajoyib naqsh kompozitsiyalarini yaratib, ana shu naqshlarda o'zlarining fikr va orzu-umidlarini ifodalab, ularni "odamga o'xshab gapirishga" majbur qilganlar. Qadimgi O'rta Osiyo madaniyatining vakillari Ibn Sino, Beruniy, Nosir Xisrav, Sulton Ali Mashhadiy, Ulug'bek, Nizomiy, Navoiy, Jomiy, Umar Hayyom va boshqalar qadimgi amaliy san'at soxiblarining asarlarini, mahoratlarini halq naqshlarini arxetektura konstruksiyasiga uyg'un bog'lay olganini madh etganlar.

Pedagogning vazifasi - o'quvchilarga halq ustalarining asarlarini ko'ra olish va tushinishni, san'atkorning poetik fikrlarini ilrok etishni o'rgatishdir. Buning uchun o'quvchi badiy naqqoshning mohiyati nimalardan iboratligini, usta asarni qanday qilib yaratishini, bu san'atning qanaqa janrlari mavjudligi va hokozalarni bilish kerak. Dekorativ-amaliy san'atning bilishni pedagogik jihatdan muhimligi sababini quyidagilar bilan izohlash mumkin: san'atning ana shu turiga oid asarlar o'quvchilarda moddiy olamni idrok etishning estetik madaniyatini tarkib toptiradi, voqelikka estetik munosabatni shakillantiradi, ularni tasviriy san'atning boshqa turlariga xos badiy ifoda vositalarini chuqurroq bilishda yordam beradi.

O'quvchilarda psixologik kayfiyatni vujudga keltirish naqsh to'garaklaridagi ta'lim tarbiya ishlari samaradorligini oshirishning muhim omillaridir. Bunga tadribali naqqosh o'zining amaliy ishni namoish etishi yoki o'tmishdagi ustalarning asarlarini tahlil qilish orqali erishishi mumkin. Masalan, "islami" yoki "girihi" naqshlarining

qanday ishlanishini ko'rstish yaxshi omilddir. O'quvchilar ustaning qo'l harakatlari natijasida naqsh elementlarining qo'shilib borishini, ranglarni uyg'unlashuvini ko'rgan zahoti o'z ustalarining ishini takrorlashga harakat qiladi.

Yuqorida aytilgandek, naqqoshlik to'garagining ishi naqqoshlikda yagona terinologiya mavjud emasligi bilan ham murakkablashadi. Har bir pedogog, rahbar yoki usta halq naqshi elementlarini o'zining o'zbek naqshiga xos xususiyatlar to'g'risidagi ko'pincha noaniq tasavvurga asoslanib tushintiradi.

Hozirgi estetik tarbiya nazariysi va praktikasidagi maktab yoshidagi bolalarda ranglarni estetik xis qilishning ruvojanlashini zrganishga aloxida e'tibor beriladi. Bu masala o'quvchilarga ba'diy ta'lim berish va ularni kamol toptirishning mazmuni hamda metodlarini yanada takomillashtirishda muhim zveno hisoblanadi. Ko'p yillik tajriba bolalar ranglar nomini yaxshi o'zlashtirishlarni, rangni faqat asosiy xarakteristikasi bo'yicha ham farqlashni tez o'rganishlarni, kolorit va ranglar munosabatiningayrim masalalarini yaxshi tushintirishlarini ko'rsatadi.

Naqshda qandaydir element o'zining ma'naviy va kompozitsionahamiyati bilan naqshda aloxida o'rin tutsa, uning rangi maxsus ajralib turishi mumkin, bunday xolda naqsh kompozitsiyasining kolorit yaxlitligi buzilmaydi. Bunday element ikkinchi darajali „qo'shicha“ bo'lgan xollarda esa uni ajratadigan rang kompozitsiyadagi asosiy narsaning idrok etilishiga monelik qiladi, uning uyg'unligini buzadi, undan chiqib ketadi. Tusi qarama qarshi ranglarni qo'shilishi eng uyg'un bo'ladi. Ammo bunday uyg'unlik har doim ham foydali bo'lavermaydi. Ayrim xollarda tusi qarama-qarshi ranglarning birikishi haddan tashqari keskinlikni vujudga keltiradi .

Uyg'un birikishlar jumlasiga bir rangning och to'qligi nisbatini ham saqlash, spektirdagi och rangini – ochroq, to'q rangni – to'qroq olish kerak. Och to'qlikning bunday nisbatini odatda otrofdagt voqealikda ko'ramiz va ular biz uchun tabiiyroq tuyuladi. Rasmning bo'rtib turgan qismlari fondan ajralib turishi kerak. Kontur rasmning aniqligini oshiradi. To'q kontur soyani va och kontur xoshyani eslatadi. Ko'pincha bir biriga yaqin boy ranglarni yonma yon ishlatishda konturdan foydalaniladi va shu orqali ularning kontrastli o'zaro ta'siri kamaytiriladi hamda bir rangdagi elementlarni boshqa rangli elementlardan ko'proq ajratiladi, vohalanki, bir

xil tusli ranglar bitta fonda yaxshi ajralib turmaydi. Qora fondagi naqshda kontur bo'lishning xojati yo'q.

To'q rangli kontur chegaralangan yuzasining yorqinligini kamaytiradi, och rangli kontur esa uni orttiradi, rangli kotur yuzasining idrok etilayotgan rangini o'zgartiradi. Agar bir tusdagi rangli yuzaga intensiv rangli nafis rasm chizilsa, fonning rangi ancha o'zgarib, rasm rangiga yaqinroq rangli bo'lib ko'rinadi. Ranglarning uyg'unligi har xil bo'ladi: ulardan ba'zilar eng ko'p o'ynoqligi va intensivligi bilan, boshqalari bir tonliligi yoki qattiq keskin koloritlili bilan xarakterlanadi.

Mana shunday uyg'unliklarning har biri badiy maqsadga va berilgan rang vazfasining talablariga qarab tanlanadi. Mehna hamda badiy foiliyatning boshqa anchagina turlaridagi kabi naqqoshlikda ham malaka va mahoratni egalla tobora murakkablashib boradigan bosqichlarda amalga oshadi, o'quvchilarning ma'lum darajada umum ta'limiy va psixologik tayyorgarligini talab qiladi. SHuning uchun naqqoshlik to'garaklari barqaror va muvaffaqiyatli ishlashida ulardagi o'quvchilarni to'g'ri gruppalash muhim ahamiyatga ega.

To'garakdagi o'quvchilarni baholash birinchidan, ta'limiy-ijodiy programmaning murakkabligi ortib borishini ta'minlashi, ikkinchidan esa bitta gruppadagi har bir o'quvchi bilan sinxron pedagogik ish borishi imkonini berishi kerak. Nihoyat, o'quvchilarni yoshiga qarab differentsiatsiyalash to'garak mashg'ulotlarida ular oldiga qo'yiladigan vazifalarning maktabdagi majburiy o'quv predmetlarida o'zlashtirilgan bilim va malakalariga muvofiqligini taminlash lozim.

Albatta to'garak va majburiy ta'lim programmalarini o'zaro to'la muvofiq bo'lmaydi. To'garak ishini undagi har bir gruppaga faqat bir xil sinf o'quvchilarini jamlagan xolda tashkil etishning iloji yo'q va shunday qilish maqsadiga ham muvofiq emas. Gruppalarni yoshiga qarab differentsiatsiyalashda asosiy qoidani buzishga majbur etadigan yana boshqa sabab - o'quvchilarda badiy iste'dod va qobiliyatlarning turli darajada ruvojlangan bo'lib, huddi shunga ko'ra badiy ta'lim vazifalarini hal qilishda katta farqlarni kuzatish mumkin. Ana shularni nazarda tutib o'quvchilarni to'garakka qabul qilishdan oldin ularning qobiliyatlarini, tayyorliq darajasini aniqlash kerak.

Ma'lumki, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ayrimlari keyingi yosh kategoriyasidagi o'quvchilarga tavsiya etilgan programma bo'yicha badiiy ijodning har xil turlarini egallash uchun zarur imkoniyat va katta resurslarga ega bo'ladilar. O'quvchilarning badiiy tayyorgarligi va qobiliyati o'z yosh gruppasi uchun etarli darajada ruvojlantirilmaganligiga asoslanib kichik gruppadagi mashg'ulotlarga jalb etish ham maqul emas. Shunday qilib, to'garak gruppalarining yosh sostavini belgilaydigan ikkita asosiy omil mavjud: 1) to'garak gruppalaridagi mashg'ulotlar programmasining maktabdagi majburiy ta'lim programmalariga rasman muvofiqligi; 2) har bir o'quvchining mazkur gruppadagi mashg'ulotlarga umumiy va moxsus tayyorgarligining haqiqiy darajasi.

Bizningcha, maktab yoshidagi bolalarning kamolati haqidagi, turli davrlarda tabiiy o'sish va ta'lim –tarbiya jarayoni natijasida egallagan jismoniy va psixik imkoniyatlari to'g'risidagi ma'lumatlarni tahlil qilishda asosan quyidagi jihatlarni etiborga olish zarur: 1) o'quvchilardagi naqqoshlik ishlarining qandaydir bitta yoki bir nechta turlari bilan shug'ullanishga jismoniy tayyorgarlikni; 2) bitta fakultativ gruppadagi har xil yoshli o'quvchilarning psixologik birlashuvini; 3) bir necha "yondosh" o'quv yillaridagi ta'lim programmalarining o'z harakteri va yo'nalishlari bo'yicha, tasviriy san'at fizika, ximiya, matematika, mehnat, adabiyot, tarix predmetlarida o'rganiladigan masalalarni quyishning murakkabligi va chuqurligi darajasi bo'yicha o'zaro yaqinligini.

Ana shu uchta jihatning naqqoshlik to'garagidagi o'quvchilarni yoshlarga qarab gruppalashdagi ahamiyatini ko'rib o'tamiz. O'quvchilar 4-sinf dan boshlab to'garak mashg'ulotlariga jalb qilish maqsadga muvofiqdir. To'garak qatnashchilarni uchta gruppaga ajratib qabul qilingan: kichik gruppacha 10 –yoshdan 13 –yoshgacha; o'rta gruppacha 13- yoshdan 15- yoshgacha; katta gruppacha 15- yoshdan 17- yoshgacha.

10-13 yoshli o'rtacha bolaning jismoniy va aqliy ruvojlaniishi unga naqqoshlik to'garagida shug'ullanishga to'la imkon beradi. Badiiy ijodning ana shu turining texnika texnologiyasi ortiqcha jismoniy kuch sarflashni, uzoq vaqt muskullarni zo'riqtirib ishlashni va diqqatni bir joyga to'plashni talab qiladi .

14-17 yoshdagi o‘quvchilarga qo‘yiladigan talablar ortadi, beriladigan topshiriqlar murakkablashadi bolalarda esa mashg‘ulotlarga barqaror qiziqish namayon bo‘ladi, sabotlilik, o‘z ijodiga jiddiyroq munosabat vujudga keladi. Respublikaning umumiy ta‘lim maktablaridagi, o‘quvchilar saroylaridagi to‘garaklarining mashg‘ulot pragrammalari to‘la to‘kis ana shu ma‘lumotlarga asoslanadi. Badiy naqqoshlik to‘gragi mashg‘ulotlari pragrammasi quyidagi talablarni to‘la qondiradi:

1. Umumta‘lim maktabi oldida turgan ta‘lim tarbiya vazifalariga javob beradi.
2. Mashg‘ulotlar vazifalarning asta- sekin murakkablashuvini hisobga olib tashkil etiladi.
3. Mashg‘ulotlar kerkla materiallar, asbobolar va bajarish texnikasi haqida to‘la tasavvur hosil qiladi.
4. Naqqoshlik mashg‘ulotlari o‘quvchilarning badiy didini va ijodiy qobiliyatini ruvojlantirishi, halq ijodiga va ustalariga qiziqish hamda muhabbat uyg‘otishi kerak.

Pragramma quyidagi printsiplar asosida tuzilgan:

- 1.Naqqoshlikning spetsifikasini hisobga olish.
- 2.To‘garak qatnashchilarining yosh hsusiyatlarini va san‘atning ana shu turiga qiziqishlarni hisobga olish.
- 3.Ta‘limiy-ijodiy vazifaning asta sekin murakkablashuvi.
- 4.O‘zbek halq naqqoshligining milliy an‘analari.

Birinchi fazo – harakatning ayrim elementlarini o‘oganiish va qator aloxida detallarni bitta butun qilib birlashtirish. To‘garak rahbari ana shu bosqichda cho‘tkani qo‘lda qanday tutish kerakligini, to‘g‘ri chiziq va egri chiziqlar qanday chizilishini ko‘rsatadi. Bu ish avval bolaga bir muncha qiyinchilik tug‘diradi; uning qo‘llari va barmoqlari o‘ziga yaxshi itoat etmaydi, bu hol ayniqsa qog‘ozga emas, balki boshqa materallarga ishlashda ko‘proq yuz beradi.To‘garak qatnashchilari cho‘tkani ikkita bormoq bilan ushlab faqat jimjiloqqa tayanish o‘rniga ko‘pincha uni peroli ruchka singari ushlaydilar.

Qo‘lni ishlatishda quyidagi qoidalarni bilib olish zarur. Stol yonida tirs va ko‘krak bilan tayanmay erkin o‘tirish, gavdani stoldan muayyan oraliqda tutish lozim. Cho‘tkani ikkita bormoq -bosh va ko‘rsatkich barmoqlar bilan ushlash, ishga

faqat jimjimoloqni tirab turish kerak; bodi-yu bu qiyinlik qilsa, mushtabeldan foydalanish mumkin.

I.2. Naqqoshlik to‘garagining xususiyatlari va vazifalari. Ustaxonani jixozlash va o‘quv jarayonini tashkil qilish

Maktabdagi badiiy naqqoshlik to‘garagi ishlarini ijodiy jarayonning o‘ziga qiziqish asosida yo‘lga qo‘yish kerak.

Birinchi navbatda hunar o‘rgatishga xarakat qilinadigan, bu ish o‘quv vaqtining ko‘p qismi ajratiladigan maxsus maktablardan farqli o‘laroq mazkur to‘garakda o‘quvchilarning ijodkorligi birinchi o‘ringa qo‘yilishi lozim. To‘garak qatnashchisi ijodiy jarayonidan qoniqish xosil qilib, o‘z g‘oyalarini yaxshiroq ifodalash uchun zarur hunarni xam egallaydi. Kupincha to‘garak qatnashchilari ana shu hunarni o‘rganishga doir doimiy va sistemali mashg‘ulotlarga qiziqadilar

Ta’lim jarayoni maxoratini uzluksiz oshirib borishga qaratilishi kerak albatta. Lekin bunga erishish uchun to‘garak qatnashuvchilarda mashg‘ulotlarga qiziqishni doimiy saqlab qolish kerak. Xisobga olinishi kerak bo‘lgan ikkinchi o‘ziga faktor to‘garak qatnashchilarining yosh xususiyatlaridir.

Kichik, o‘rta va katta bolalik davrida bilimlarni to‘planishi, ko‘nikmalarni shakillanishi eng intensiv sur‘atda amalga oshadi. predmedlar dunyosi va boliq xodisalarining aks etishi mantiqiy fikirlash uchun etilmagan bolaning miyasiga xos yuzaki mushoxadaning shubxasis, sodda formasida sodir bo‘ladi. Shunga ko‘ra xuddi ana shu qulay yoshda nusxasi ko‘chiriladigan ob’ektlarni maxsus tanlash, ustaxonani did bilan jixozlash va tarbiyaning puxta o‘ylangan metodlari orqali bolaning miyasiga didni, tarbiyaga odatlinishini, go‘zallikka intilishini, atrofdagi didsizlik va xuniklikdan tug‘ri ta’sirlanishni “o‘z-o‘zidan ma’lumdek” singdirish va o‘rnatirish lozim.

Bolada tabiiy o‘shining borishiga g‘oyat ehtiyotkorlik bilan yondashish, tabiiy mayillarning namoyon bo‘lishiga yordam berish va naqish bilan shug‘illanishda noo‘rin tushinchalar vujudga kelishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Shunga ko‘ra bolalar bilan ishlashda material ularga tushinarli bo‘lishi uchun nima qilish kerakligi masalasi birinchi o‘ringa qo‘yiladi.

To‘garak mashg‘ulotlari avvalo o‘quvchilarning umumiy kamolatiga ya’ni ularda diqqat, kuzatuvchanlik, obrazli hamda fazoviy tafakkur, mexnatsevarlik . iroda va xakozalarning ruvolanishiga yordam berishi kerak. Lekin xar xolda bu

mashg'ulotlarning asosiy vazfasi o'quvchilarda estetik badiy didni tarkib toptirish, ulaning maxsus badiy foliyatiga qobiliyatlarini aniqlashva takomillashtirishdir. Pedagogik jixatdan to'g'ri, puxta o'ylab tashkil etilgan mashg'ulotlar to'garakka iloji boricha ko'proq o'quvchilarni jalb qilish imkonini beradi.

O'quvchilarni to'garak ishiga jalb qilish va ulardan mashg'ulotlarga ishtiyoq uyg'otishning birinchi va asosiy vositasi ustaxonani puxta o'ylab jozibali, ish vaziyatini yaratadigin va bir yo'la badiy didning namunasi buladigan qilib jixozlashdir. Ustaxona qanchali chiroyli jixozlansa, o'quchilar to'garakka shunchalik ishtiyoq bilan qatnashadilar, o'zlari shug'illanayotgan san'at turiga shunchalik qiziqish bilan qaraydilar.

Ustaxonani jihozlashda to'garak eng yaxshi ishlaridan imkoni bo'lsa, xalq ustalarining asarlaridan foydalanish mumkin. Ustaxona ozoda va shinam bo'lishi undagi barcha asboblar o'z joyida turishi va ularni mashg'ulot boshlanishida starosta yoki navbatchi tarqatishi lozim.ana shunda bolalar darrov ijodiy muxitga kiradilar va rahbar oldindan tayyorgarlik ishlariga yoki tegishli intizom o'rnatishga vaqt sarflab o'tirmaydi.

To'garak mashg'ulotlarini muvaffaqiyatli o'tkazishning ikkinchi muhim omili ta'lim jarayoning tashkil kilishdir. Tugarak ishlarini har bir mashg'ulot puxta o'ylab va izchil ifodalangan, mahoratni egallash bosqichlari ko'rsatilgan plan bo'yicha olib borish kerak. To'garak rahbari shaxsining sifatlari ham muhim ro'l o'ynaydi. Odatda u hurmat qozonadi. Bolalar uning ko'rsatmalarini sidqidildan bajaradilar, unga taqlid qiladilar. Bularning hammasi ijodkorlikda alohida kasb etadi.

Rahbar to'garak qatnashchilari uchun ularning ijodini qadirlaydigan yagona shaxsdir. Bolalar o'z ijodlarining natijasiga raxbarning qiziqish bilan qarayotganini his etsalar, uning ishonchini oqlashga tirishadilar. Rahbar topshiriqni qanday bajarish kerakligini ko'rsatadi va o'zi ham o'quvchilar bilan ishlaydi.

Rahbarning yaqqol namuna ko'rsatishi juda muhim bo'lib, bolalarning ishda malakalarini o'zlashtirishi jarayonini tezlashtiradi, ularning idrok etishini tegishli yo'nalishga soladi, rahbarning mavqeini oshiradi. Binobarin ko'p marta aytgandan bir marotaba ko'rsatish yaxshi.

To'garaklarda ishlash uchun mutaxasislarni-hunarmand, halq ustalari va ijodiy faoliyatiga qobiliyatli kishilarni jalb qilish zarur. Bolalarni to'garakka qiziqtirishning navbatdagi muhim omili to'garak ishining aniq maqsadga qaratilishidir. To'garak qatnashchilari o'zlari bajarayotgan ishning nimaga mo'ljallanganini ya'ni undan pionerlar xonasini, vestibulni, kabinetni, o'qituvchilar xonasini yoki zalni bezashda, ko'rgazma tashkil qilishda foydalanishini bilishlari kerak.

To'garakdagi amaliy ishlarni muzeyga borish, tarixiy va madaniy yodgorliklar bilan tanishish, halq amaliy san'atining ana shu qadimiy turining tarixi bo'yicha ma'ruzalar uyushtirish kabi tadbirlar bilan birga amalga oshirish mumkin.

I.3. Naqqoshlik to'garaklarini tashkil etish bo'yicha o'quv dasturi

t/№	Mashg'ulotlarning mavzusi va mazmuni	Ma'ruza	Amaliy	Jami
I. Kichik guruh				
1	Kirish. Naqqoshlik san'atining shakllanish tarixi, uning maktablari va namoyondalari.	2	-	2
2	Texnika xavfsizligi qoidalari	1	-	1
3	Naqqoshlik san'atida ishlatiladigan asbob-uskunalar va materiallar.	1	-	1
4.	Naqqoshlik san'ati maktabida qo'llaniladigan naqsh naqsh turlari va naqsh elementlari. Ularning o'ziga xos xususiyatlari.	2	24	26
5.	Oddiy naqsh namunalarini chizish.	4	72	76
6.	Naqsh kompozitsiyalarda rangshunoslik. Bo'yoqlar bilan ishlash texnologiyasi.	1	7	8
7.	Oddiy naqsh namunalarini qalamda chizish.	2	26	28
8.	Yil davomida bajarilgan ishlar yakuni	2	-	2
	Jami:	15	129	144.s.
II. O'rta guruh				
1.	Oddiy naqsh namunalarining band va gullarini bo'yash.	2	22	24
2.	Naqqoshlik san'atida chiziladigan naqsh kompozitsiyasini tuzish qonuniyatlari va chizish bosqichlari.	6	-	6

3.	Naqqoshlik san'atida ruta naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	25	27
4.	Naqqoshlik san'atida uchburchak ichiga naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	25	27
5.	Naqqoshlik san'atida to'rtburchak ichiga naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	25	27
6.	Naqqoshlik san'atida aylana ichiga naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	25	27
7.	Naqqoshlik san'atida girih naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	3	24	27
8.	Naqqoshlik san'atida gulli girih naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	20	22
9.	Naqqoshlik san'atida munabbat naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	24	26
10	Yil davomida bajarilgan ishlar yakuni	3	-	3
	Jami:	26	190	216.s.
III. Katta guruh				
1.	Naqqoshlik san'atida turunj naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	16	18
2.	Naqqoshlik san'atida namoyon naqsh kompozitsiyasini tuzish va ranglash.	2	16	18
3.	Naqqoshlikda ishlatiladigan	3	-	3

	yogʻochlar va duradgorlik ishlari.			
4.	Naqqoshlik sanʼatida yogʻoch buyumlarni naqshlash.	2	6	8
5.	Ramka, quticha va yogʻochdan yasalgan buyumlarni naqshlash.	2	34	36
6.	Qursichani naqshlash.	2	30	32
7.	Qabariq sirtli buyumlarni naqshlash.	2	20	22
8.	Milliy xontaxtani naqshlash.	3	30	33
9.	Binolarni bezash loyihasini ishlash.	3	40	43
10	Yil davomida bajarilgan ishlar yakuni	3	-	3
	Jami:	24	192	216 s.

II BOB. O‘ZBEKISTON ME‘MORCHILIGI BEZAKLARINING TAXLILI

II.1.Me‘morchilikda qo‘llanilgan naqsh turlari, ularning tuzilishi va nomlanishi.

Ma‘lumki binolarning turli naqshlar suratlar bilan bezash qadim zamondan beri davom etib keladi. Har bir asrning, zamonning o‘ziga xos me‘morchilik obidalari mavjud bo‘lib, o‘z davrining yirik, mohir ustalarining san‘atlari ularda muhrlangan. Mazkur obidalarga ishlangan o‘yma, bo‘rtma, qalin naqshlari hamon inson zakovatining beqiyosligini tariflab turadi.

O‘zbekiston terrioiyasida qadimdan me‘morchilikda xalq amaliy bezak san‘ati turlari bilan bezash keng qo‘lanib kelgan. Bu an‘ana hozir ham davom etib ayniqsa, naqqoshlik san‘atida har bir usta o‘zi ijod o‘tgan erdan badiiy an‘analarning o‘ziga xos tomonlari o‘z ijodida aks ettiradi. O‘zbek ustalari o‘zlari yaratgan kompozitsiyalarida bularni yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Me‘morchiligida ishlatiladigan naqshlar ko‘picha ustun aroqi to‘sin va qalamlar shiftda devorga chiziladi va bunda ko‘zga uzoq bo‘lgani uchun yirik geometrik va o‘simliksimon naqsh kompozitsiyalardan foydaliniladi.

Buning ustiga bunday naqshlar tez va oson bajariladi. Ana shunday naqsh turlarini chizish birinchi navbatda muhim ahamiyatga ega. Naqsh chizishni yaxshi bilmasdan turib naqsh kompozitsiyasini har qancha chiroyli qilib bajarmaylik baribir sizni etuk usta naqqosh deb hech kimdan olmaydi. Naqshning o‘zi nima? Uning qanday turlari bor? Bu naqshlarni qanday qoidalarga asoslanib qaysi tartibda o‘rganish kerak? degan savol tug‘iladi. Naqsh qaysi bino yoki buyumni bezamasin, o‘ziga xos uslub va texnologiya talab qiladi.

Shuning uchun ham ota-bobolarimiz naqsh turlarini puxta o‘rganganliklari uchun hayotdagi shodlikni ham, g‘am kulfatni ham jonini chizmalar rang-barang naqshlar orqali bera olganlar.

Albatta naqshlardagi mazmun va ma‘noni o‘qiy olishi uchun kishida badiiy ma‘lumot: o‘ziga xos bir san‘at bo‘lishi kerak. naqsh arabcha tasvir, gul degan ma‘noni bildirib, elimentlari ma‘lum tartibda takrorlanadigan o‘simliksimon, geometrik shakllar, hayvon, qush va boshqalarni arxemetik tasviridan tashkil topgan

bezak. Har qanday materialiga naqsh ishlash mumkin. Chunonchi, toshga, ganchga, misga, yog'ochga o'yish va qog'oz, mato, yog'och, ganchga chizib bo'lib ishlash va hakazo. Albatta, bularni ishlashdan oldin naqsh chizish geometriyasini bilish zarur.

Boshqa xalq amaliy bezak san'ati turlari qatori naqqoshlik san'atida ham ishlatiladigan naqshlar mazmuniga ko'ra o'simliksimon, geometrik, gulli girih, ramziy va boshqa turlarga bo'linadi.

O'simliksimon naqsh- tabiatidagi barg, band, daraxt, buta g'uncha va boshqa narsalarni, naqqosh tamonidan olingan shaklini ma'lum qonuniyatlar asosida takrorlanishdan hosil kilingan kompozitsiyalarga aytiladi.

Geometrik naqshlar- geometrik shakllarni naqqosh tamonidan ma'lum qonuniyatlar asosida takrorlanishidan hosil qilingan naqsh kompozitsiyalari tushuniladi. Geometrik naqsh turlaridan biri girih bo'lib chigal, tugun degan ma'noni anglatadi.

Gulli girih- o'simlik va geometrik naqsh elementlaridan tashkil topgan naqsh kompozitsiyalarini tushunamiz. Uning elementlariga yuqorida sanab o'tilgan geometrik va o'simliksimon naqshlar kiradi.

Har bir naqshning o'z nomi va mazmuni bo'ladi. Shunday ekan naqshlar naqshlanadigan buyumning shakli hamda qanday maqsadda ishlatilishiga qarab tanlanaladi va o'ziga xos nomlanadi.

Masalan: turunj, islimiy, madohil, hoshiya, yaq raftor, lo'la hoshiya, islimiy guldona, hashti tufsar ruta, anorgul, morpech, islimiy guldona, islimiy madohil lamti, tufsor, sarkig'on tufsoori holat, xonasi bo'rtma, xashti davra, chorsar, davri sitora, shomdona yolpig'ich, zanjira, yakkazanjira ganch islimiy. Islimiy parrok, oftoba, erkin islimiy, bodom, islimiy, gulli aylana islimiy, bargil islimiy, bargli raftor, mexrob, islimiy, patlis, gulli islimiy, 5rahli girih, 5 – 10 rahli girih, shoxbarg, islimiy qo'sh bargli islimiy lunabbatli girih, munabbati gul va boshqalar kiradi.

Morpech – (tojikcha mor – ilon, pech o'ralgan) ilon izi shaklidan iborat bo'lgan islimiy hoshiya naqsh. Morpech ganchkorlikda takcha, nomoyon izora chetlariga hamda yog'och o'ymakorligida esa eshik, namoyon stol, stul va boshqa narsalarning chetiga ishlanadi. Morpechni ba'zi ustalar “ilon izi” deb ham yuritiladi.

Ruta- (ruscha – bordyur) ikki tamoniga ulanuvchi naqsh taqsimi, hoshiya naqsh, chizayotganda naqsh nusxasining xarakteriga qarab ketma-ket, to‘ntarma usullarda unalishi mumkin. Naqqosh to‘nkarma usulida takrorlanuvchi ruta chizayotganda taqsim asosini qog‘ozga (ikki buklab) chizadi, axta aylantirib, undan foydalaniladi. To‘nkarma ruta kompozitsiyada bir yoki ikki, ba’zan uch chiqish nuqtasi (odatda o‘rta bo‘ladi) bo‘sh joylarni to‘latishga xizmat qiladi. Ketma-ket ulanuvchi rutalar bir, ikki, uch yo‘nalishli bo‘lishli mumkin, har yo‘nalishda bittadan chiqish nuqtasi bo‘ladi. Ikki chiqish nuqtali rutalar (aylantirma nusxa) deb ataladigan kompozitsiya ham uchraydi. Taqsim chegaralaridagi ikki chiqish nuqtasidan chiquvchi novdalar soat yo‘nalishiga o‘xshatib, ikki nuqtani bosib o‘tadi (ya’ni ikki nuqtadan chikkan novdalar halqa hosil qiladi). To‘ldiruvchi elementlar ham novdalarning o‘rtasiga moslab chiziladi.

Islimi duraftor – ikki yo‘nalishli ruta islimi (nabotiy) xoshiya naqsh. Islimi duraftor barg, kurtak, gul va boshqa elementlardan tashkil topgan bo‘ladi, bir-biriga uzluksiz ulanib, o‘ralib ketadigan islimi naqshlarni takrorlanishidan hosil bo‘ladi. Islimi duraftor yog‘och, tosh, kumush, oltin, devorga, matoga va boshqa narsalariga o‘yib, tikib, chizib, bo‘yab ishlanadi. Islimi duraftor xalq amaliy san’atining barcha turlaridan keng tarqalgan. Uning tuzilishiga o‘xshash lekin ularning yo‘nalishlar soniga qarab yakraftor islimi (bir yo‘nalishli), seraftor (uch yo‘nalishli) islimi va chorraftor (to‘rt yo‘nalishli) islimi deb yuritiladi. Islimi duraftorning bir tomonga va har ikkala tomonga ulanadigan xillari bor. Islimi duraftorning mehrobli duraftor islimi (mehrob shaklidan tuzilgan ikki yo‘nalishli ruta islimi naqsh), gul islimi madoxili duraftor (madoxili shaklidan tashkil topgan ikki yo‘nalishli islimi naqsh turi) va boshqa turlari bor.

Namoyon-forscha so‘z bo‘lib kurinish manzara demakdir. Ruscha panno. Namoyon eng mukamallangan etuk naqsh kompozitsiyasi. Namoyon vaqeblikning umumlashgan tasviriy obrazini o‘zida aks etadi. Masalan, chamanzor, bog‘u-bo‘stonlar, daryolar, gullar, barglar va boshqalarni shartli aks ettiradi. Hoshiya naqsh namoyonning badiiy qilib ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Namoyon hech yoqqa ulanmaydigan mustaqil kompozitsiyadir. Namoyon murakkab naqsh kompozitsiya turiga kirib uning o‘simliksimon geometrik, gulli girih, ramziy va boshqa turlari

mavjud. Namoyon naqsh kompozitsiyalar o'ziga xos tomonlarga ega. Usta namoyonni ishlashda uning uzoqdan va yaqindan ko'rinishini alohida hisobga oladi. Namoyon o'simliksimon naqshdan iborat bo'lsa, unda naqshning band va tanoblarini darajalarga bo'lib chiqadi. Gulli girihli namoyonda esa girih asosiy, o'simliksimon naqsh esa to'ldiruvchi rolini o'ynaydi. Namoyon faqat girihdan tashkil topgan bo'lsa undan ham asosiy va to'ldiruvchi girihlarga bo'lish mumkin, ya'ni yirik girihlarni ichiga mayda girihlar chiziladi. Namoyonlar simmetrik va assimetrik tuzilgan bo'ladi. XIX asrning o'rtalarida har bir vohaning namoyonlarini kuzatsak o'ziga xos bo'lib, ular bir-biridan farq qiladi. Ya'ni naqshning xarakteri ornament usubiga ega.

Har bir naqqoshlik maktabida namoyon naqsh kompozitsiyalari turlicha shaklda va o'ziga xos uslubda ishlanadi. Masalan, Xiva naqqoshligidagi namoyonlardan bandlar bir-biri bilan spiralsimon holda ulanib ketadi. Barg gullar kam ishlatiladi. Ularning kompozitsiyasi dinamik xarakterga ega. Toshkent ustalarining namoyon kompozitsiyalari o'ziga xos xususiyatga o'simlik gullarining ko'pligidir. Farg'ona naqsh kompozitsiyasida tabiatdagi gullar, barglar, mevalar (lola gul, atirgul, bodomgul, majnuntol, anor va boshqalar) to'g'ridan-to'g'ri tasvirlandi. Namoyoning majnuntol namoyon, chorsi namoyon, shabaki seraftor, mehrobli namoyon va boshqa atamallari bor. Umuman, aytganda namoyon naqsh kompozitsiyalari Buxoro, Samarqand va Toshkent shaharlari zamonaviy binolarida keng qo'llaniladi. U ko'proq devorning yuza qismiga ulanadi, chetlariga bo'rtma naqshlar o'yiladi.

Madoxil – (arab – ostona kirish, eshik) chapu-rost takrorlanuvchi islami naqsh turi, u kompozitsiyada chiqish nuqtasi (manbai, ildizi) bo'lib hisoblanadi. Madoxili ko'rinishi jihatidan xilma-xil bo'lib, g'uncha, lola, gul, uch barg va boshqa shakllardan iborat. Ana shu shakllarning orasiga nakkoshlar har xil gullar kiritib o'ziga xos nom qo'yganlar. Chunonchi madoxili lola (g'uncha lola shakliga yaqin qilib ishlangan madoxili naqsh turi), qo'sh madoxili (lola, g'uncha, gul va boshqa shaklidagi madoxilning biri yuqoriga, biri pastga qaratib chiqilgan nusxasisi), madoxili islami (naqshning taqsimini asosini madoxili egallovchi islami naqsh turi). Madoxili naqshlari arxitekturada, yog'och, ganch, tosh, mis o'ymakorligida, Naqqoshchilikda, kashtado'zlikda va boshqalarda keng tarqalgan. Madoxili turlari

borgan sari ko‘payib bormoqda va zamonaviy binolarning uy-ro‘zg‘or buyumlarini bezashda keng qo‘llanilyapti.

Azaldan binolarga ishlanadigan naqsh turlaridan yana biri munabbat naqsh kompozitsiyalaridir. Munabbat-arabcha so‘zdan olingan bo‘lib o‘stirmoq degan ma‘noni anglatadi. Asosi to‘g‘ri to‘rtburchakdan tashkil topib to‘rt tomonga takrorlanadigan naqsh taqsimi. Katta yuzalarni bezashda munabbat naqsh kompozitsiyalaridan keng foydalaniladi. Ko‘pincha O‘rta Osiyo naqsh kompozitsiyalarida kup qo‘llaniladi. Naqqosh munabbatni chizishda avval to‘rtidan bir bo‘lagini chizib olib keyin esa axtasini (ulgisini) tayyorlaydi. Usta munabbat kompozitsiyasini sathga axta yordamida tushirib, uni bo‘yab, o‘yib, tirnab ishlaydi. Munabbatni kompozitsion tuzilishiga qarab o‘simliksimon, geometrik, ramziy va boshqa turlari bor. Munabbatning quyidagi atamalari mavjud: munabbati mehrob, munabbati bofta, munabbati islami, munabbati girih va boshqalar.

O‘rta Osiyo ayniqsa Buxoro, Samarqand, Toshkent shaharlari binolarining bezatilishida turunj naqsh kompozitsiyalari alohida o‘rin egallaydi. Turunj– arabcha limon degan ma‘noni bildiradi. Ruscha medalʼon. Turunj naqsh kompozitsiyalarining ko‘rinishi aval shaklida bo‘lgani uchun uni shu nom bilan yuritiladi. Turunj naqsh kompozitsiyasi xech qanday naqshga ulanmay, muallaq turadigan naqsh kompozitsiyasi bo‘lib, uning shakli asrlar davomida rivojlanib boyigan. Hozirda uning doira 5–10 rahmi yulduz: aval, romb, ellips shakllari mavjud. Turunj nusxasi 4,8,16ga bo‘linadi. Naqqoshlar ko‘pincha to‘rtburchakli kompozitsiyachetiga oddiy naqsh, ya‘ni ruta ishlab o‘rtasiga turunj ishlaydilar. Turunj ko‘pincha devor o‘rtasiga, shift markaziga bajariladi. Usta turunj ulgisini tayyorlashda qog‘ozni 4, 8, yoki 16ga buklab bir bo‘lagiga nusxa chizadi. Shu naqsh chiziqlarini ignada teshib so‘ngra qog‘oz yoyilsa qolgan bo‘laklariga ham nusxaning o‘zi takrori hosil bo‘ladi. Tayyorlangan turunj nusxasini kerakli yuzaga tushuriladi.

Ana shu tanishib chiqqan barcha naqsh kompozitsiyalarini shu bino ichki qismini bezatishidan keng qo‘llaniladi.

II.2. Samarqand me'moriy bezaklarining o'ziga hos xususiyatlari

Qadim va shavkatli Turonning poytaxti Samarqand shahrining tarixi moziyning chuqur, bir necha ming yillik tubidan boshlanadi. Bu shaharning Afrosiyob, Cho'pon ota, Registon kabi tarixiy qismlari alohida o'z kechmishlariga ega ekanligini hamma ham bilavermaydi. Biz quyida Samarqandning yuragi hisoblangan ko'hna va ulug'vor Registon haqida hikoya qilmoqchimiz. Registon deganimizda ko'z oldimizga ajdodlarimizning muhrlanib qolgan, Samarqand- ning shon-shavkatli kunlaridan tirik guvoh—xotira, uch ulug'vor madrasa—Ulug'bek, Tillakori va Sherdorlari qad rostlab turgan tarixiy maydon keladi. Bu maydon nimalarga guvoh bo'lmagan deysiz. Samarqandning olimu-ulamolari, erk uchun kurashga otlangan botirlar shu maydonda oqsaqollardan oq fotiha olganlar. G'oliblar ham shu maydonda olqishlanganlar.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Registon uzoq o'tmishga ega. Arxeologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ibtidoiy davrlarda bu yerda changalzorlar bo'lib, unda har xil yovvoyi hayvonlar yashagan. Shuningdek, bu erdan juda qadimgi ariqning ko'hna o'zani ham topildi. Ariq, hozirgi So'zangaron ko'chasi tomonidan kelib, Siyob bozori tomonga o'tib ketganligi ma'lum bo'ladi. Samarqandga Iskan- dar Zulqarnayn bostirib kelganida shahar Afrosiyobda bo'lib, hozirgi Registon maydonining o'rni shahar chekkasi hisoblangan.

VII asrda Samarqand arablar tomonidan istilo qilingach, lashkarboshi Qutayba ibn Muslim shahar aholisining katta qismini shahardan ko'chirib yubordi va ularning o'rniga arab lashkarlarini joylashtirdi. Bundan tashqari mahalliy xalqning shahar ichkarisiga kirishini cheklab qo'ydi. Mahalliy aholi yashash uchun yangi joy izlashga majbur edi va hozirgi Registon maydoni o'rni va atrofida yangi turar joylar paydo bo'ldi.

Aynan shu davrlarda bu yerda hunarmandlarning ustaxonalari, savdo rastalari bunyod etildi. XI-XII asrlarda Registon maydoni va uning mahallalar mudofaa devori bilan o'ralib, "tashqi shahar" deb atala boshlandi.

1220-yili qadimgi Samarqand—Afrosiyob Chingizxon tomonidan batamom vayron qilingach, bu yerda yashashni iloji qolmaydi. Omon qolgan xalq hozirgi "eski shahar" tomonga, ya'ni Registon maydoni atrofiga o'rnasha boshladi. Bu yerdan oqib o'tuvchi

kanal ancha kengayib sayozlasha boshlaydi, shundan so'ng kanal uchun yangi o'zan qazilib jilovlanadi. Kanalning eski o'zanida juda ko'p qum to'planganligi uchun bu joy Registon, ya'ni "qumloq joy" deb atala boshlagan.

Sohibqiron Amur Temur davrida Registon maydoni o'rnida markaziy bozor joylashgan, shuningdek, bu yerda Jahongirning xotini Tuman oqa tomonidan barpo qilingan, usti yopiq tim — rastalari qurilgan edi. Registon maydoni- ning me'moriy jihatdan shakllanishi Mirzo Ulug'bek hukmronligi davridan boshlanganligi ma'lum. Samarqandda 40 yil hukmronlik qilgan ulug' munajjim bu shaharning obodonchiligi borasida hech narsani ayamadi.

Ulug'bekning farmoni bilan Tuman og'a timining g'arbiy tomonida hashamatli madrasa o'z salobati va go'zalligi bilan zamondoshlarning hayratiga sazovor bo'lgan. Uning to'rt yonida to'rtta baland minora bunyod qilingan.

Madrasaning ichki hovlisida bir necha qulay va shinam hujralar, darsxonalar qurildi. Hovlidagi hovuzchada limmolim suv jimirlab turar, unga quyosh nuri tushgach esa 3 devorlardagi naqshlarga quyosh nuri urilib, kishi ko'zini qamashtirar darajada aks berar edi.

Mirzo Ulug'bek Registonda madrasadan tashqari ulkan xonaqoh va ulug'vor karvonsaroylar ham bunyod qildirdi.

Bulardan tashqari bu erda qurilgan sharqona hammom ham barchani lol qoldirgandi.

Registon maydoni XVII asrda yana ulkan qurilish maydoniga aylandi. Bu yerda Samarqand hokimi Yalangto'shbiy Bahodir bir-biridan go'zal ikki madrasa bunyod qildirdi. Ulug'bek madrasasining qarama-qarshisida qad rostlagan Sherdor madrasasi qurilishi 1619-yili boshlangan bo'lib, uning loyihasini yaratgan me'morlar har tomonlama Ulug'bek madrasasiga monand qilishga harakat qilganlar. Sherdor madrasasining devorlarida uni qurgan usta-me'mor Abdul Jabbor va bezaklarini yaratgan mohir usta Muhammad Abboslarning nomlari abadiy muhrlanib qolgan.

Ushbu madrasa qurilgan paytida xalq orasida va hujjatlarda "Yalangto'shbiyning katta madrasasi" deb atalar edi, ammo keyingi davrlarda noto'g'ri ravishda Sherdor deya atalib ketgan.

Registon maydonida bunyod qilingan uchinchi madrasa Tillakori madrasasidir. Bu madrasa ham Yalangto'shbiy Bahodir tomonidan 17 yil davomida barpo qilingan. XVII asrlarga kelib Amur Temur jome' masjidi anchayin xarobaga aylanganligi tufayli va Registondagi Aliko Ko'kaldosh masjidi batomom yo'q bo'lganligi sababli Samarqand ahli yangi jome' masjidiga ehtiyoj sezardi. Buni yaxshi anglagan "Yalangto'shbiyning kichik madrasasi" degan nom olganligiga qaramay keyinchalik "Tillakori" degan nom bilan atalib ketdi.

Bir necha asrlardan buyon ajdodlarimizning shon-shavkatini, daholiklari va qudratlarini olamga ko'z-ko'z qilib kelayotgan Registon maydoni bugungi kunda ham ulkan tantanalar, shodu-xurramliklar o'tkaziladigan. Bosh maydon sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolgan.

Registon obidalari

Samarqand necha asrlardan buyon tengsiz tarixiy obidalari go'zal me'moriy yodgorliklari bilan dovrug' qozonib kelmoqda. Bu ko'xna shaharga kelayotgan turfa sayyohlarni yodgorliklarning mahobatiyu rangin naqshlari bilan birga ularning peshtoqlarga bitilgan yozuvlar ham qiziqtirishi tabiiy. Bu yozuvlarda nimalar ifoda etilganligini bilish yurtdoshlarimiz uchun ham, sayyohlar uchun ham nihoyatda qiziqarlidir.

Yozuvlarni o'z joyida o'rganishning iloji bo'lsada, bu ancha noqulaylikni tug'dirishi tabiiy edi. Shuning uchun Registon majmuasida zarur moddiy texnika bazasi yaratildi. Asosan ish ko'p vaqt va mehnatni talab qilardi. Masalan, Ulug'bek madrasasi bosh peshtoqidagi minoralarning ust qismi yoxud Sherdor va Tillakori madrasalari gumbazlari atrofiga bitilgan suls va kufiy yozuvidagi bitiklarni o'qish o'ta murakkab vazifa edi. Yozuvlarning suratlari olinib, kompyuterga kiritildi va yozuv elementlarini kattalashtirgan holda o'qishga muyassar bo'ldik.

2007-yil dekabr oyida Tillakori madrasasi bosh peshtoqi ichki qismining asosiy joyi o'pirilib tushdi. Undagi yozuvlarni olingan suratlar va o'lchamlar asosida qayta tiklashga muvaffaq bo'ldik. Tillakori madrasasi chap tomoni guldastasidagi bitiklar ham qisman saqlangan yozuv asosida to'laligicha tiklandi. Shu tariqa dastlab Ulug'bek, Sherdor va Tillakori madrasalaridagi barcha yozuvlar to'liq o'qib chiqildi. Bunga uch

yil vaqt kerak bo'ldi. Majmuadagi barcha yozuvlar arab, o'zbek, rus va ingliz tilida kitob holida nashr etish uchun tayyorlandi.

Kitobda Ulug'bek madrasasining old qismi, ya'ni peshtoqdagi barcha yozuvlar shartli ravishda raqamlangan. Suratlari kattalashtirilgan holdagi arabiy yozuvlar, so'ng esa ularning tarjimalari berildi. Ulug'bek, Sherdor va Tillakori madrasalaridagi bitiklar kufiy, suls, nasta'liq xat usullarida yozilgan bo'lib, Ulug'bek davrining usta xattotlari bor mahorat va iste'dodlarini namoyish etganlar. Yozuvlar asosan Qur'oni karim oyatlari, hadislardan iborat bo'lsada, bosh peshtoq o'rtasidagi ichki ravoq devorida madrasa tarixiga taalluqli yozuvlar ham asl holatida saqlanib qolgan.

Yozuvlardan ma'lum bo'lishicha, Mirzo Ulug'bek (Muhammad Targ'ay) ushbu binoni qurishga kirishishda Qur'oni karimning «Zarur» surasi, 73-oyati-Allohning so'ziga amal qilingan. Sho'rolar davrida aksariyat olimlar Mirzo Ulug'bekni «ateist» sifatida talqin etmoqchi bo'lgan esalarda madrasa devoridagi yozuvlarni o'qib tasnif etish ularning xayollariga kelmagan. Bosh peshtoqdagi hadislar islom diniga e'tiqod, islom dini olimlarining ulug' martabasi to'g'risidadir:

«Payg'ambar alayhissalom aytadilar: dunyo o'zi bir lahzadir, uni toat bilan o'tkazgin» (Ulug'bek madrasasi minorasi pastki qismidagi yozuv).

Madrasa yozuvlarida Qur'oni karimning ilmga da'vat etuvchi, olimlarni hurmat qilishga chaqiruvchi suralari keltirilgan. Bu suralar madrasalarni ta'mirlashda asl nusxalarga asoslangan holda to'liq o'z shakliga keltirildi.

Ulug'bek madrasasining ichki hovlisida to'rtta kichik ravoq bor. Ulardagi yozuvlar ham to'la o'qilib, to'rt tilga tarjima qilindi. Unda asosan Qur'oni karim suralari yozilgan. Hujra eshigi ustidagi peshtoqqa koshinkorlik uslubida kufiy va suls yozuvlarida Muhammad payg'ambarimiz hadislarini bitilgan. Jozibador koshinkorlar uslubidagi yozuvlarda asosan ilm, o'rganuvchi va ilm haqidagi hodisalarni o'qish mumkin. «Olim yoki o'rganuvchi bo'l, yoki ilm ahlini tinglovchi bo'l, ilm ibodatdan afzaldir va dinning asosidir».

«Yaxshilik qilish yomon falokatdan (o'limdan) saqlaydi». «Sizlarning yaxshilaringiz, Qur'onni o'rganib keyin (boshqalarga ham) o'rgatganlardir».

Ko'rinib turibdiki, ushbu maskan ilm ahli va olimlar to'planadigan joy bo'lgan. Ulug'bek madrasasining ikkinchi ravoqida keltirilgan yozuv madrasa va Ulug'bek yashab o'tgan davr bilan bevosita bog'liq. Sherdor madrasasi ham xuddi Ulug'bek madrasasidagi kabi asosiy yo'nalishlar bo'yicha o'rganildi. Birinchi navbatda madrasaning bosh peshtoqi suratga tushirilib, undagi yozuvlar shartli ravishda raqamlab chiqildi. Ulug'bek va Sherdor madrasasi qurilgan davrlar orasidagi farq 200 yilni tashkil etadi.

Samarqand hokimi Bahodir Yalangto'shbiy ushbu binoni qurishda Ulug'bek madrasasidan o'zib ketishini maqsad qilib qo'ymagan. U, aksincha, Sulton Ulug'bekka cheksiz hurmat-e'tibor ramzi sifatida uning ezgu ishlarini davom ettirgan. Sherdor madrasasi bosh peshtoqida Alloh va uning rasuli Muhammad payg'ambarning ulug'lanishi haqidagi oyat va hadislar bor. Ularga shu darajada jozibali va maftunkor ishlov berilganki, yozuvlarni go'zal naqshlardan ajratib o'qish nihoyatda qiyin. Xattotlik san'ati zeb-ziynatlar bilan naqshlangan bu yozuvlarni noyob san'at asariga aylantirgan. Sherdor madrasasidagi bitiklardan anglashildiki, ushbu madrasa Hovon Imomquli Muhammadxon roziligi bilan Amir Yalangto'shbiy Bahodir tomonidan bino etilgan. U hijriy 1042-yilda (milodiy 1619-yil) qurib bitkazilgan. Qur'oni karimdagi «Nahl» surasining oyatlari madrasani bunyod etishga asos qilib olingan.

Sherdor madrasasi ichki hovlisining to'rt qutbida Ulug'bek madrasasidagi kabi ravoqlar mavjud bo'lib, ularda ham Qur'oni karim suralari, hujra eshiklari ustida esa ilmfan, din va olimlar to'g'risidagi hodisalar keltirilgan.

Ulug'bek madrasasi hujra eshigi ustidagi yozuvlar asosan qayta ta'mirlandi. Sherdor madrasasidagi yozuvlar esa asl holicha saqlanib kelinmoqda. Bu madrasa yozuvlarida konservatsiya ishlov olib borildi. Aksariyat eshik usti yozuvlari yaxshi saqlanmagan yoxud butunlay o'chib ketgan.

Madrasaning ichki hovlisi ravoqlaridagi fors-tojik tilida bitilgan qit'a madrasa qurilishi bilan bog'liq juda muhim ma'lumotlarni aniqlash imkonini beradi. Qit'a mazmuni shunday: dushman saflarini buzuvchi odil Yalangto'sh keldi, uning kamoloti madhiga zo'r til durlariga to'ldi, u er yuzida shunday bir madrasa qurdiki, bu bilan faxrlanish falakka qadar yetdi, dono harifning tafakkur kamandi necha qavmlar

harakat qilsa-da, madrasa minoraning ma'nosiga yetolmas. Me'mor uni shunday quribdikim, falak bu yangi oyni ko'rib ko'kdagi oyga nisbatan chiroyliligidan barmoq tishlab qoldi. Uni bino etgan Yalangto'sh Bahodir bo'lgani uchun ham, qurilgan yilning abjad hisobida «Yalangto'sh bahodur» deb bilingiz.

Ushbu qit'a Sherdor madrasasining ikki joyida, ya'ni ichki ravoqda va madrasaning chap tomonidagi qobirg'ali guldasta ichki binosida bitilgan. Tashqi va ichki ravoq yozuvlarining farqi shundaki, birinchi koshinburun uslubida oro berilgan holda bitilgan. Ikkinchi yozuv naqqoshlik uslubida ishlangan va qit'aga bir bayt qo'shilgan yozuvlar orasida naqqosh (xattot) nomi (Katabai Muhammad Darveshi Samarqandiy) ham keltirildi. Oxirgi madrasalarda Yalangto'sh Bahodir nomidan ushbu bino tamanno va tahsin uchun emas, balki yaxshi duo va haq yo'lida qurilgani qayd etib o'tilgan.

Sherdor madrasasining bosh peshtoqidagi kataba yozuvlari xalqni hidoyat va ma'rifat yo'liga chorlash bilan birga, XVII asr tosh kandakorligi va xattotlik san'atining nodir namunalaridan hisoblanadi.

Registon ansamblining tarixan shakllanishini oxiriga yetkazgan Tillakori madrasasi yozuvlari ham tahsinga sazovor, bu madrasa bitiklari bosh peshtoqdan boshlab o'rganildi. Afsuski, ularning ayrimlari to'la saqlanib qolmagan. Bosh peshtoqdagi yozuvlar Alloh va uning rasuli Muhammad payg'ambarga hamdu sano bilan boshlanadi. Ulkan peshtoq morpechlarida fors — tojik tilidagi «Oxirat xayr bod!» yozuvi ko'p marotaba keltirilgan.

Tillakorining Ulug'bek va Sherdor madrasalaridan farqi shundaki, uning hujra eshiklari tashqi tomondan qo'yilgan. Bu me'moriy yechim Tillakori madrasasi hovli sahnining kattalashishiga sabab bo'lgan. Buxoro shahridagi Ulug'bek madrasasi (1417-yil) va G'ijduvondagi madrasada (1433-yil) ham me'morlar shu uslubni qo'llashgan. Tillakori madrasasi ichki hovlisining to'rt qutbida peshtoqlar bino qilingan, lekin ulardagi yozuvlar boshqalariga nisbatan siyrakroq. Hovli sahnida yozgi yoki xalq orasida masshtab bo'lgan tilla suvi bilan ishlangan gumbaz osti masjidi joylashgan. Undagi naqshu nigorlar kishini hayratlantiradi. Qur'oni karim oyatlari va hadislar jozibador kufiy va suls yozularida bitilgan.

Tillakori masjidi ko'p yillar davomida shahar jome' masjidi vazifasini o'tagan. Unda marmardan yasalgan minbari mavjud. Ichki masjid mehrobida oltin suvi bilan shunday yozuvlar bitilgan.

«Masjidlar Allohning uylaridir va masjidlarning ahli esa Allohning suyuqlilaridir»

Registon ansamblidagi yodgorliklar — Ulug'bek madrasasi, Sherdor va Tillakori madrasalari yozuvlarining tarjima va tasniflari buyuk madaniy merosimizni o'rganish va uni targ'ib etishda muhim o'rin tutadi, degan umiddamiz.

Sher tasviri muammosi

Bundan bir necha yil muqaddam Samarqandda ikkita Sherdor madrasasi bor desak, hech kim ishonmasligi tabiiy edi. Chunki shu nomda faqat bir madrasa borligi ma'lum edi. Axir, shahardagi me'moriy yodgorliklar dovrug'i dunyoga ketgan, ular haqida juda ko'p kitoblar chop etilgan. Me'morlik va san'at tarixiga oid salmoqli tadqiqotlarda ham katta-kichik ommabop risolalarda ham mashhur yodgorliklar qatorida albatta Sherdor madrasasi haqida ham ma'lumotlar topish mumkin. Lekin shaharda yana boshqa Sherdor madrasa bo'lganligi, hatto hozir ham mavjudligi xabari xayoliy uydurmadek tuyular edi. Shu bahona Samarqand me'morligi tarixiga oid Sherdor madrasasi nomi bilan bog'liq muammo va yangiliklar haqida bir-ikki og'iz so'z aytmoqchimiz.

Samarqand shahrining me'moriy qiyofasi haqida fikr yuritsak, dastavval ko'z o'ngimizga ulug'vor Registon maydonidagi bir-biridan go'zal va mahobatli madrasalar namoyon bo'ladi. Registon ulkan peshtoqlar, adil minoralar, bahaybat toqu ravoq va gumbazlardan tashkil topgan, rang-barang koshinkori libosidagi beqiyos me'moriy ansamblidir. Maydondagi Ulug'bek madrasasi, Sherdor madrasa, Tillakori masjid-madrasa Samarqand me'morlari ijodiy dahosini nodir namunasi hisoblanadi. Bu qutlug' zaminda necha- necha mutafakkir, ziyokorlar — ustoz olimlar qadamining izi bor. Uch murakkab dorilfununining har biri me'morligimiz taraqqiyotining zarvaraqlarini tashkil etadi.

Sherdor madrasasi misolida ba'zi muammolarni eslab o'taylik. Madrasa 1629-1631-yillar davomida Samarqand hokimi sarkarda Yalangto'sh Bahodir tomonidan qurilgan. O'z davrining mo'jizasi hisoblangan imorat tarifida shoirlar madhiyalar ham

yo'zishgan. Madrasaning koshinkor bezaklari orasida forsiy madhiyani o'qiymiz (tarjima): Yer nuqtasi osmon avjidan afvo- Ko'tarib madrasa ettirdi bino, Yeru ko'k ziynatin bo'ldi yalovi, Toqisi—kamolot, aql o'lchovi. Ko'p tirishib, ilmdan bog'lab ham qanot, Aqlning lochini etolmas, hayxot Minora uchiga tashlab ham kamand Fikrning darvozi chiqolmas harchand. Toqiga muhandis berganda oroy, Osmon barmoq tishlab, dedi: «Yangi oy!?»

Olimlarning taxmin etishicha, Sherdor madrasasi o'rnida ilgari Zahriddin Muhammad Bobur ta'riflagan «bis'yor ulug' gumbazli» xonaqoh bo'lgan. Ulug'bek nomi bilan bog'liq xonaqohning qoldiqlari madrasa ostida qolib ketgan emish. Tarixiy hujjatlardan ma'lum bo'lishicha Ulug'bek xonaqohining yer ostida Tuman oqo timining poydevori ham qolib ketgan. Lekin hozircha Sherdor madrasasi yaqinida va hovisida olib borilgan arxeologik qazish vaqtida yuqorida aytib o'tilgan binolarga mansub aniq devor qoldiqlari topilgani yo'q. Xonaqoh va tim kabi ikki ulkan imorat qoldiqlari butunlay izsiz yo'qolib ketishi mumkin emas, axir. O'sha binolar madrasa ostida bo'lmasa kerak, degan fikr ham xayol- ga keladi. Sherdor madrasasining janubi-g'arbiy burchagidagi gumbazi ancha ilgari qurilgan bir binoning qoldiqlari, deb e'lon qilingan edi. Madrasaning ajralmas qismiga aylanib qolgan baland gumbazli bino—maqbara hali ham aniqlanmagan tarixiy muammo.

Aslida Yalangto'sh Bahodir madrasasi nomi bilan tarixga kirgan bino el orasida asosan «Madrasai Sherdor» yoki «Sherdor madrasasi» nomi bilan mashhur bo'lgan. Bunga sabab bino peshtoq ravoqi qanotidagi sher, ohu-kiyik va quyosh tasvirlaridir. Darvoqe, qush nurlari zar sochgan ajoyib gullar chamanida nozik ohuni quvib ketayotgan barvasta sher tasviri shu darajada mahorat bilan ishlanganki, u madrasani xarakterli ramziy belgisi sifatida ko'pchilik orasida yanada ma'lum va mashhur bo'ldi. Qizig'i shundaki islom dini avj olgan bir davrda, garchi har qanday jonzot, xususan, odam tasviri qat'iyan man etilgan bir zamonda jonivorlar real tasviri qatorida odam qiyofasidagi quyosh berilishi bino me'mori Abdujabbor naqadar dadil va mustaqil ijodkor usta bo'lganligidan darak beradi. Bunday tasvirning ulkan bino peshtog'ida ishlanishi bilan me'mor qanday maqsadni nazarda tutgan ekan? Bu masalada ham tayin aniqlik yo'q.

Samarqandlik olim Abu Tohirxo'ja XIX asrning 30-yillarida yozgan «Samariya» kitobida Sherdor madrasasi peshtoqidagi tasvirlarni biroz boshqacha talqin qiladi. U tasvir mazmunini musulmon astrologiyasida keng tarqalgan osmondagi yulduz burjlari bilan bog'liq ta'riflaydi. Abu Tohirxo'janing aytishicha Xurshid-quyosh shakli sher burji (yulduzlar turkumi) bilan qo'shilib ketgan: ohuni tutmoqchi bo'lgan sher hamlasini qush nurlarining tig'i qaytarmoqda. Go'yoki, nurziyo ofatni daf etmoqda. Har holda, ijodkorlar chuqur g'oyaviy fikrni ramziy tahlitda berishgani ko'rinib turibdi. Lekin hozircha, tasvirning talqini haqida boshqa biror aniq tarixiy ma'lumotga ega emasmiz.

Xo'sh, Sherdor madrasasidagi kabi ulkan tasvirlar boshqa imoratlarda ham bo'lganmi? Ha bo'lgan!

Tarixnavis Sharafiddin Ali Yazdiyning ta'kidlashicha, Samarqand yaqinidagi 1397-yilda qurilgan Bog'i Dilkushoning devor burjlari tepasida kabutarga hamla qilgan burgutning haykalsimon tasviri bo'lgan. Shahrisabzdagi Oqsaroy (1380-1405) peshtoqidagi sher tasvirini ispan elchisi R.G.Klavixov ko'rgan ekan. Qadimgi Anov (Obinav) manzilidagi me'moriy yodgorlik (XV asr) peshtoqida afsonaviy ajdaholarning tasviri juda yaxshi saqlanib qolgan edi, afsuski, 1948-yil zilzilasi vaqtida butunlay buzilib ketgan. Buxoro shahridagi Nodir Devonbegi madrasasi (1622) peshtoqida afsonaviy semurg' tasvirini hozir ham ko'rish mumkin. O'ratepadagi (Tojikiston) bir madrasa peshtoqida qandaydir afsonaviy mahluq tasviri bo'lgan. Xullas, monumental imoratlar peshtoqlarida tasviriy bezaklar berilishi XIV-XVII asrlar yodgorliklarida nisbatan oz bo'lsada, uchraydi. Hech shubhasiz bular ichida eng ma'lum va mashhuri Sherdor madrasasi peshtoqidagi sher, ohu va quyoshning koshinkori tasviridir. Endi tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qolgan bir Sherdor madrasasi borligi haqidagi tarixiy faktlarga e'tiboringizni jalb etamiz. «Samariya» kitobini V.L.Vyatkin, kitobning tojik tilidagi matnini chop ettirgan N.I.Veselovskiy va bu asar haqida tadqiqot olib borgan olimlar Abu Tohirxo'janing uch so'zdan iborat kichik bir izohiga nimagadir e'tibor berishmagan ekan. Muarrix shahar tashqarisidagi Nodir Devonbegi madrasasi nomi bilan tanilgan imorat (1630-1635) haqida so'z boshlar ekan, uni «Madrasa Sherdori berun», ya'ni «Tashqi Sherdor madrasasi» nomi

bilan mashhur deb ta'riflaydi. Demak, Samarqand tashqarisida joylashgan Nodir devonbegi madrasasining ham ikkinchi nomi bo'lgan va u «Sherdor madrasasi» deb atalgan. Nima uchun madrasa bunday nom bilan mashhur bo'lgan va bu haqida ilmiy kittoblarda biror xabar yo'q? Chamasi, bu savolga Abu Tohirxo'janing qisqa izohiga isbot topilmagani, bu haqdagi ma'lumotlar xalq orasida butunlay unut bo'lib ketgani uchun ham biror javob topilmagan.

Abu Tohirxo'ja e'tirof etishicha, u Samarqand yodgorliklari tarixini yozish davomida ko'p tarixiy manba va qo'lyozmalarni o'qib, har bir binoni sinchiklab ko'rib chiqqan. Demak, u Nodir Devonbegi madrasasini ham o'rgangan, undagi tarixiy yozuvlardan foydalangan. Lekin tarixchi nima uchundir binoning tashqi Sherdor madrasasi deb atalishi haqida biror ma'lumot bermaydi. Abu Tohirxo'ja davrida bu masala ochiq-oydin bo'lganiga shubha yo'q. Tashqi Sherdor jumbog'ining javobini faqat bir tarixiy hujjatdan topishga muyassar bo'ldik. U Mirza Barot Mulla Qosim o'g'lining «Samariya» kitobi asosidagi o'zbekcha maqolasidir. «Turkis- ton viloyati gazetasi»ning 1884-yil 26-may sonida «Samarqand firdavsmonandning bani» nomi bilan e'lon qilingan maqolada Nodir Devonbegi madrasasi ta'riflanar ekan, mazkur madrasa binosi— imorati peshtoqi misli madrasa Sherdori Yalanto'shdayin deb o'xshatiladi. «Mazkur madrasaning peshtoqida kiyikning surati va ikki adad sherning surati koshin bilan bezatilgan», deb adolat beradi. Demak, Mirza Barot Nodir Devonbegi madrasasi peshtoqidagi sher kiyik tasvirlarini ko'rgan, o'sha davrda koshinkor bezaklar ancha butun va shakli aniq ko'ringan bo'lishi kerak. Ma'lum bo'lishicha, qariyb yuz yil o'tgan davr davomida koshinkor bezaklar to'kilib ketgan, qoldiqlari esa binoning 1913-yildagi ta'miri vaqtida buzib, suvab tashlangan. Oqibatda yillar o'tishi bilan tashqi Sherdor madrasasi nomi tamoman unutilgan, sher va kiyik tasviri bo'lganligi haqidagi xabar hatto fanda ham noma'lum bo'lib qolavergan. Agar Mirza Barot- ning kichik bir xabari bo'lmaganda, balki madrasa tarixida tasviriy bezaklar butunlay e'tibordan chetda qolib ketgan bo'lardi. Koshinkor bezak qoldiqlarida sher va kiyik tasviri borligi aniqlanmay qolishi mumkin edi.

Nodir Devonbegi madrasasi peshtoqida sher va kiyik tasviri bo'lishiga qanday sabab va asos bor? Madrasa ichkarisidagi tarixiy yozuv bino hijriy 1040-1045-yillar

(1630-1635) davomida Nodir Mirza Tog'ay ibni Sulton Mirza tomonidan qurilgani haqida xabar beradi. Buxorodagi ashtarxoniylardan Imomqulixon (1611-1642) davrida xonning eng ishonchli va yaqin kishisi, devonbegi, ya'ni moliya ishlari bo'yicha vazir vazifasida ko'p yillar ishlagan tadbirkor va dono sarkarda Nodir Devonbegi dastlab poytaxt shaharda bir necha monumental binolar qurdirdi. Hovuz me'moriy ansamblining tarkib topishida Nodir Devonbegi ko'rsatmalari katta ahamiyatga ega bo'lgan. Xuddi ana shu davrda qurilgan madrasa peshtoqida afsonaviy semurg'lar tasviri paydo bo'lishi ham Nodir Devonbegi talabining natijasi bo'lsa kerak. Ikki Sherdor madrasasi ham bir davrda, ya'ni Nodir Devonbegi va Yalangto'shning mavqei ortib, juda boyib, dovrug'i ketgan davrda qurilgan. Ikki madrasa qurilishida va bezaklarida me'mor Abdujabbor boshchiligidagi ustalar qatnashgan bo'lsa ajab emas. Haqiqatdan ham har ikki madrasaning koshinkor bezaklarini diqqat bilan kuzatsak, ular o'rtasida badiiy mushtaraklik yaqqol ko'zga tashlanib turadi.

Endi Samarqanddagi ikkinchi Sherdor madrasasiga uning unutilgan obrazli nomini qaytarish vaqti keldi. Madrasada ta'mir ishlari boshlab yuborilgan. Samarqandlik mashhur usta, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Abdug'affor Haqqulov ajoyib bir tashabbus bilan chiqdi. Unda bizni qiziqtirgan obidani ta'mir etish ishlarini tajribali usta o'z zimmasiga olganligi haqida so'z boradi: «Milliy me'morchiligimizning ajoyib namunasi bo'lgan Nodir Devonbegi yodgorligini boshdan-oyoq ta'mirlashni o'z otalig'imga olaman, - deb yozadi usta «Lenin yo'li» gazetasida bosilgan xatida. Ma'lumki, bu nodir koshona salobati, ko'rkamligi, handasaviy va o'simliksimon bezaklari bilan boshqa yodgorliklardan ajralib turadi. Afsuski, uning bu go'zalligiga vaqt og'ir jarohat yetkazgan. Men butun tajribam, san'atim, bilimimni va kuch-g'ayratimni ana shu jarohatga malham qilishga, ya'ni uning asl holiga keltirishga sarflayman. Eng muhimi, ta'mirlashda yuksak sifat uchun kurashaman va koshonaning haqiqiy qiyofasini — barcha bezaklarini o'z holiga keltirishga, xullas asliy ko'rinishini to'la tiklashga butun quvvatimni sarflayman».

Keyingi qidirishlar natijasida devonbegi madrasasi tashqi peshtoqining noyob foto surati ham topildi. Suratda sherning shaklu-shamoyili aniq ko'rinish turadi. Shu hujjat asosida ro'yxat tuzish imkoniyati paydo bo'ldi. Xalq ustasi Abdug'affor Haqqulovning

boshlagan oliyjanob xayrli ishi muvaffaqiyatli yakunlandi. Usta Nodir Devonbegi madrasasiga uning ikkinchi nomini — «Madrasasi Sherdor berun», ya'ni «Tashqi Sherdor madrasasi» nomini qaytarishga muyassar bo'ldi.

II.3. Sherdor madrasasi bezaklarining badiiy tahlili.

O'zbekiston xalqlarining tarixi, qadriyatlari, ilm-fan, madaniyat durdonalarini har tomonlama ilmiy o'rganish va tahlil etish g'oyat muhimdir. «Bugun bizning oldimizga shunday tarixiy imkoniyat paydo bo'ldiki, - degan edi Prezidentimiz I.A. Karimov, biz bosib o'tgan yo'limizni tanqidiy baholab, milliy davlatchiligimiz negizlarini aniqlab, buyuk madaniyatimiz tomirlariga, qadimiy merosimiz tomirlariga qaytib, o'tmishdagi boy an'analarni yangi jamiyat qurilishiga tatbiq etmog'imiz kerak».¹ Shu maqsadda respublikamiz hukumatining qator hujjatlari Vatanimizning har tomonlama jahon andozalari asosida rivojlanishiga qaratilmoqda. Jumladan, yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda madaniyatimiz, qadriyatlarimiz, milliy san'atimiz namunalaridan, ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan va butun jahonga mashhur bo'lgan ajoyib san'at namunalaridan keng foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Shu ma'noda Respublika hukumati tomonidan xalq ta'limi tizimini tubdan isloh qilish maqsadida 1997-yili «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur» qabul qilindi. Unda «O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi siyosatini, umuminsoniy qadriyatlar, xalqning tarixiy tajribasi, madaniyat va fan bobidagi ko'p asrlik an'analar, jamiyatning istiqboldagi rivojlanishini hisobga olgan holda yurgiziladi» deyilgan.²

Keksa ustalarimiz aytishicha, qadimda naqqoshlik san'ati shunchalik rivojlangan ekanki, ular chizgan yoki bo'yagan naqshlari orqali bir-birlari bilan unsiz ovozda gaplasha olar ekanlar. Naqqoshlik san'ati tilini bilish uchun naqshning har bir unsuri va ranglarining ramziy alifbosini bilmoq kerak bo'lgan.

Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy, Nizomiy Ganjaviy, Nosir Xusrav, Kamoliddin Behzod, Maoniy, Firdavsiy, Umar Hayyom, Bobur kabi jahonga mashhur olim, shoir va naqqoshlar binolarimizni kishilar xayolini o'ziga tortuvchi, tabiatning go'zal manzaralariga monand naqshlar bilan bezashga chaqirganlar. Kishilarni go'zallik bilan yaqin do'st, birodar bo'lishga undaganlar.

² Qarang: «Xalq ta'limi» jurnali, 1992-yil, 10-12-son, 1-b.

Xalqning bebaho madaniy merosi. Ularda asrlar tajribasi jamlangan, bobolarimiz ijodiy mehnati mujassam topgan.

O'tmishning biror yorqin «ziyo» zarrasi asrlar zimistonini yoritishi mumkin. Mustaqillikka erishgan xalqimiz san'atshunoslaridan madaniy meros xazinasiga munosib yodgorlik yoki yodnomalarni izlab topish, ularni chuqur o'rganib mag'zini chaqish, ular tashkil etgan ijod pillapoyalaridan ko'tarilib yangi zamon madaniyati ravnaqiga xizmat etish kabi g'oyat mas'ul va e'tiborli ishlar ko'lami kutib turibdi. O'zi bir olam bo'lgan me'morchilik san'ati va u bilan chambarchas bog'liq xalq amaliy san'ati, xususan naqqoshlik, o'ymakorlik, ganchkorlik, kandakorlik kabi sohalardagi ijod namunalarini o'rganish yo'lida anchagina samarali tadqiqotlar mavjud. Ko'p yillik izlanishlar natijasida, tabiiyki, xalq me'morlari, xalq ustalari taomiliga xos anchagina muammolar bor, ulardan biri, bezaklarni ramziy o'qish alifbosi tuzilmaganligidadir. Kitobni yozishdan maqsad shundaki, me'moriy bezak va amaliy san'at yo'nalishida tayyorlanayotgan kadrlarimizni jahon andozalari talablariga javob bera oladigan barkamol insonlar qilib tarbiyalashga qaratilgandir.

Me'mor Abdujabbor Sherdor madrasasining peshtoqini shunday bezaydiki, bu hech qaysi me'morchilikda takrorlanmaydigan hamda hayvonlar, o'simlik va yerga issiqliklar, hamda yorug'lik berib turuvchi Quyoshni, milliy go'zal, komil insonni aks ettirgan. Bezak qalbidagi go'zallikni chiziq, shakl va rang tili bilan borliqni xalqiga yetkazadi. Ushbu go'zallik insonlarning ruhini ko'taradi, qalbida hayotga, ma'naviyatimizga, qalb go'zalligidan ruhiy ozuqa oladi. Insonlarni estetik va ahloqiy ruhda tarbiyalaydi. Simmetrik naqsh go'zallik orqali insonlarni til go'zalligi bilan dil go'zalligi har doimo mos kelishini qalbdan kuylaydi. Shu- ning uchun ham yaltiq narsa oltin bo'lavermaydi deb bejiz aytmaganlar. Insonlarni foniy duyoda qiladigan amallari go'zal bo'lishi, ya'ni ezgu amallarni qilishga, vatanini,



Sherdor madrasasining peshtoqdagi ko'rinishi

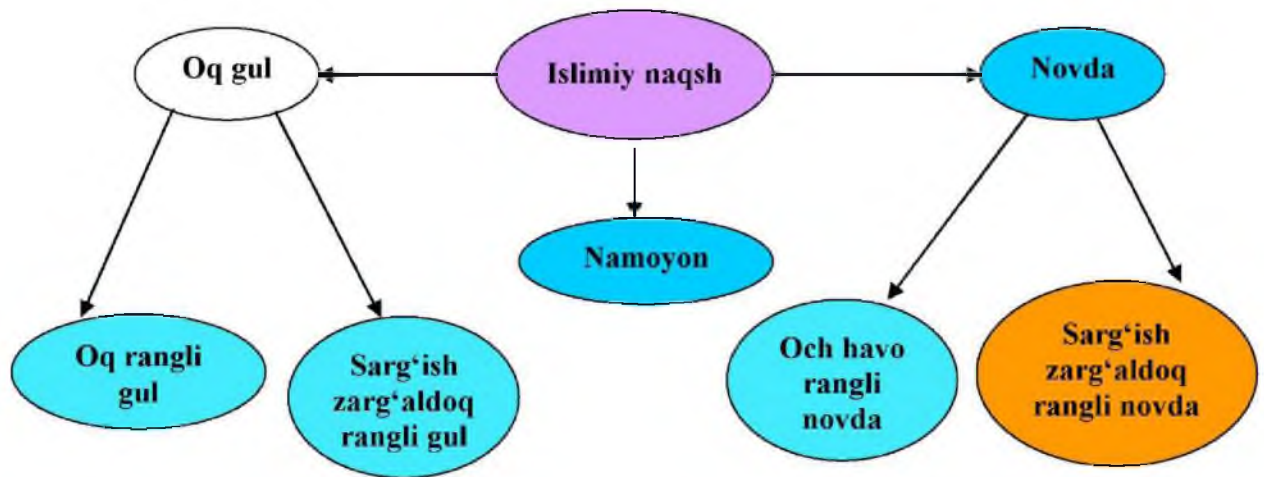
xalqini tabiatni e'zozlashga chaqiradi. Foniyl dunyo mehmonlarni bu dunyoda faqat ezgu ishlar bilan shug'ullanishga undaydi. Kimdandir bog', kimdandir kitob, madrasa, masjid, ko'prikl, shogird va boshqalardan ezgulik qolish farzligini naqsh tili bilan so'zlaydi. Bunga vatandoshimiz vatanparvar inson Yalangto'sh Bahodir ham misol bo'la oladi.

Islimiy naqshlar ona tabiat, tabiatning go'zalligi, noz-ne'matlar diyori ekanligi. To'lqinsimon islimiy naqsh hayotning notekisligini, oyning o'n beshi yorug' bo'lsa, o'n beshi qorong'udir. Bularda hikmat alomatlari bordir. Insonning kuni va tuni, vaqtni o'tishini ya'ni umr o'tishini ramziy anglatadi. Shuning uchun inson har bir daqiqani g'animat bilishni anglatadi.

Oq gullar tabiatni pokiza saqlashga, insonni ruhiyl poklikka undaydi.

Yashil rang islom dini e'tiqodi, iymon butunligi, ulug'lik, valiylik ramzi, tabiat rangi.

Havo rang — koinot cheksizligi, tinchlik, yomon ko'zdan asrash ramzi ekanligini anglatadi.



Sariq, zarg'aldoq rangli gul — ziyo go'zallik, dunyo go'zalligi, qalb go'zalligini bildiradi.

Havo rangli novda — inson hayot chizig'ini nihoyatda notekisligini anglatadi.

Sarg'ish zarg'aldoq rangli novda — insonlarni ziyo yo'lida yurgan hayot chizig'ini va bu yo'l oltinga o'xshash go'zalligini bildiradi.

Namoyon — ko'rinish, komillik, ya'ni insonning mustaqil komillik darajasiga erishganlik darajasini ko'rsatadi.

Ikkinchi masalani, ya'ni insonlarni ziyo orqali ruhiy poklikka, ruhiy poklik orqali inson komillikka erishadi, degan g'oyani quyidagicha yechimini topgan:

Jonivorsimon kompozitsiya, zehn bilan qarasak, birin- chi sher, ikkinchi Quyosh, uchinchi ohu, to'rtinchi naqshlar ichidagi namoyon ko'zga tashlanadi.

Sher (arslon) boshining birinchi ramziy ma'nosi, tirik mavjudotlarning ichida eng aqilli va kuchli qilib insonlarning yaratilganligiga ishora qilingan. Insonlar faqat

Olamda Alloh jonzotlar ichida eng aqlli va kuchli qilib insonni yaratgan. Shunday in hayvonot olamida eng kuchli qilib sher erkagini oladi. Yo'lbars tanasini esa shillik bilan borliqqa aql-zakovati yetadigan ramzda olinadi. Aslida, dunyoda yo'lbars ali sher yo'q. Shersimon yo'lbarsni inson obrazida aks ettirgan. Quyosh nurlaridan o, ya'ni ilm ramzida foydalangan. Ohu bolasini esa ruhiy poklik o'rnida tasvirlagan. moyon naqshining ranglarini tahlil qilsak sarg'ish zarg'aldoq rang - ziyoni, oq rang - iy poklikni, yashil rang -valiylikni, havo rang -yuqori darajani ya'ni hamma rangni shib o'qisak komillik darajasi degan ma'noni bildiradi. Namoyon komillik darajasi izida ishlatilgan.

moddiy oziqlanib qolmasdan, balki ruhiy oziqlanishi zarurligi aks ettirilgan. Alloh odamga bergan ilm orqali har narsaning sirini bildirgan va barcha maxluqot ustidan hokimlik qilgan.

Erkak sherning boshini olinishi ramziy ma'noda bo'lib, uni Samarqand hokimi Bahodir Yalangto'shga qiyoslab aks ettirilgan. Bahodir Yalangto'shning dovyurak, bahodir, aql- zakovati, epchilligi, ziyoli, donoligini bildirsa, ikkinchi tomondan esa sher kallasi orqali uning yulduzlar burji sher, ya'ni arslon ekanligiga ishora qilingan. Bu burji orqali uning xarakteri to'liq ochib berilgan.

Sherning qulog'i insonlarni hushyorlikka undaydi. Dunyoda rizq ikki xil bo'ladi, biri halol luqma, ikkinchisi harom luqma. Bu ikki luqmaning farqini hushyorlik bilan ajrata bilgin, deydi. Chunki oxiratda hamma amallaringni javobini berasan, deyiladi. Quloq haqida ajdodlarimizdan Abu Nasr Farobiy shunday degan edi:

«Agar quloqni nimalardan berkitish kerak deb so'rasalar, aytgil, avval botil va bid'at so'zlardan, ikkinchidan, behuda va foydasiz fahsh so'zlardan, uchinchidan, g'iybat va bo'hton so'zlarni eshitishdan asrang. Chunonchi, g'iybatga quloq solgan g'iybatchining gunohiga sherikdir deyiladi.³»

Sherning tishi orqali inson aql-zakovatda, ilmda, tafakkurda o'tkir bo'lishi lozimligi ifodalangan.

Sherning badanidagi qora chiziq va oq nuqtalar orqali esa hayot kun bilan tundan iboratligi, dunyoda yorug'lik bor joyda qorong'ulik ham borligi, foniyl dunyoda ezgulik bilan yovuzlik yonma-yon yurishi uqtiriladi va insonlarning ezgu amallarini bajarishga undaydi.

Sherning tili. Dunyodagi eng shirin va eng achchiq narsadir. «Tilga e'tibor xalqqa e'tibor» deb xalqimiz bejiz aytmagan. Ota-bobolarimiz «Kishi foniyl dunyoda yashar ekan, so'z odobiga nihoyatda qattiq rioya qilishi, hamma narsani gap deb gapiravermasligi, o'ylab gapirishi, bo'lar-bo'lmasga so'z qotmasligi, tilini tiyib yurishi zarur. Aks holda boshiga balo orttiradi, o'ziga ziyon-zahmat yetkazadi» degan fikrni ko'pgina maqollar vositasida bildirganlar. «Qilich kesolmaganini so'z kesadi», «Til

³ Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma'nolar maxzani.- T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, 2001-333-b.

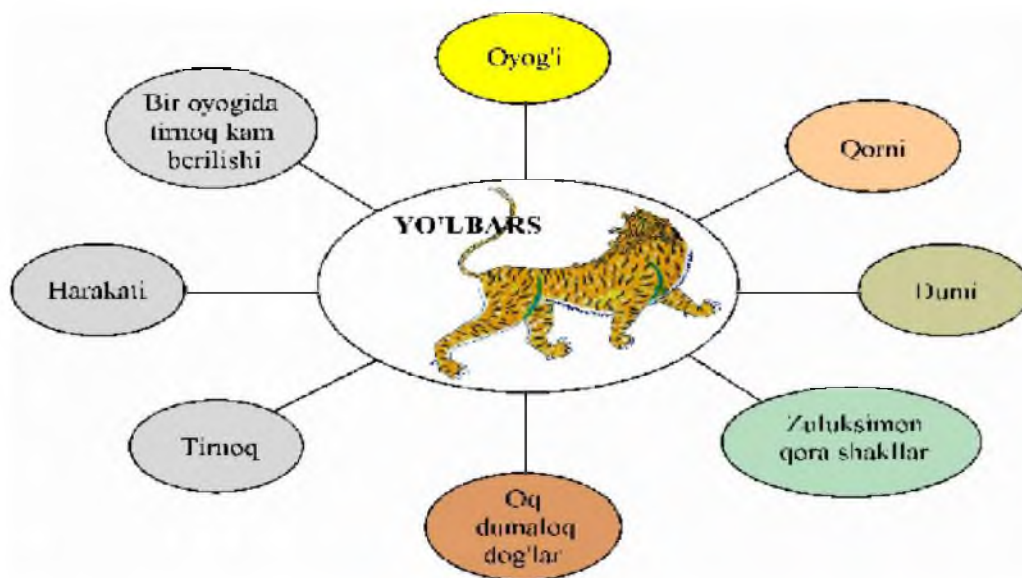
tig'i qilich tig'idan o'tkir», «Tig' jarohati bitar, til jarohati bitmas» (Tig', pichoq, qilich) kesgan yara tezda bitib ketadi, ammo tiling bilan (yomon gapirib) birovning dilini yaralasang, bu jarohat sira ham tuzalmaydi. Keyin u odamning ko'nglini olishing juda qiyin bo'ladi. Shuning uchun avvalo yomon so'zlama» deyilmoqchi.¹

«Tilning odobi qaysi, deb so'rasalar, bu olti narsaga tilni ochish va sakkiz narsadan tilni saqlash, deb aytgil. Tilni ochish kerak bo'lgan narsalar qaysi, deb so'rasalar, aytgil: hojat zarurati yuzasidan ko'ngillarga yashirin bo'lgan rozni izhor etish, mazlumlar faryodiga javob berish va mahrumlar imdodi uchun so'z aytish. Chunki bu orqali zolimning zulmi mazlumlar boshidan ko'tarilishi mumkin.

1. Yoshi ulug' sher tasvirlanishining sababi, insonlarni va Yalangto'sh Bahodirni dono, tajribaga asoslanganligini aql-zakovati yuksaklik alomatida aks ettirgan.

2. Yo'lbars tanasining ramziy ma'nolari:

Tirnoq — yer yuzidir, ya'ni komillar nazdida yer yuzi tirnoqchalikdir. U yer yuzidagi (foniy dunyodagi) har bir sirdan voqifdir. Uni «bo'yash» sir saqlashga ishora. Fozillar sirni saqlay oladilar.



Yo'lbarsni klaster usulida tahlil qilish.

Peshtoqning chap qismida tasvirlangan sherning bir oyog'ida bitta tirnog'i tasvirlanmagan. Bu dunyoning «bir kam dunyo», «beayb parvardigor», «gunohkor banda», «ojiz banda» degan falsafiy g'oyalarini beradi.

Sherning tanasidagi qora zuluk shakllar yovuzlik, (tun ramziy) ifodalangan. Kun tun va kundan iboratligini anglatadi.

Sherning tanasidagi oq dumaloq shakldagi tasvirlar poklikni, yorug'lik va kunni bildiradi. Qora shaklidagi tasvir va oq shaklidagi tasvirlar dunyo ezgulik va yovuzlikdan iboratdir, degan ma'noni bildiradi.

Oppoq ohuning bolasi ruhiy poklik ramzida berilgan. Bu ruhiy poklikka inson faqat ziyo, ilm orqali erishadi, deyiladi. Ruhiy poklikka erishgan odam u komil inson hisoblanadi.

Quyosh yorug'lik timsoli, ya'ni inson ruhi quyoshdek yorug', pok bo'lishi, quyosh nuri esa insonlarni ziyoga, ma'rifat-bilim orqali ruhiy poklikka erishtiradi, deyiladi.

Kiyik bolasidagi yashil rangli nuqtalar — valiylik, ko'ngil pokizaligi, islom dini, inson xarakteridagi go'zal xulq-odob egasi bo'lishlikni bildiradi.

Oltinsimon rangli nur — kompozitsiyada yetakchi rang, nur, ziyo, bilim ramzida aks ettirilgan.

Qizg'ish zarhal rangi — bilan shersimon yo'lbars va ikki islamiy naqshning bir novdasi ham shu rangda tasvirlangan. Buning sababi nimada? Mantiqiy ma'nosi shundaki, qizg'ish — zarhal rangli quyosh yog'dusi ziyoni bildirsa, sherning rangi shu rangda tavirlangan islamiy naqsh, Samarqand hokimi butun olamga bilim, ma'rifat tarqatuvchi ekanligi o'z ramziy ifodasini topgan.

Inson qiyofasi tasvirining ramziy ma'nolari.

Inson qiyofasi orqali «Alloh hamma narsani ko'rguvchi va bilguvchidir» mazmunida berilgan.

Ko'z — ma'rifat chashmasidir. Tim qora ko'z ma'rifatning cheksizligini bildiradi.

Qoshi — bir-biriga yaqinligi taqdir yo'li yaqinligi, yax- shilik alomatidir. Yuqorida joylashgan qosh — maqsadga in- tilish alomati.

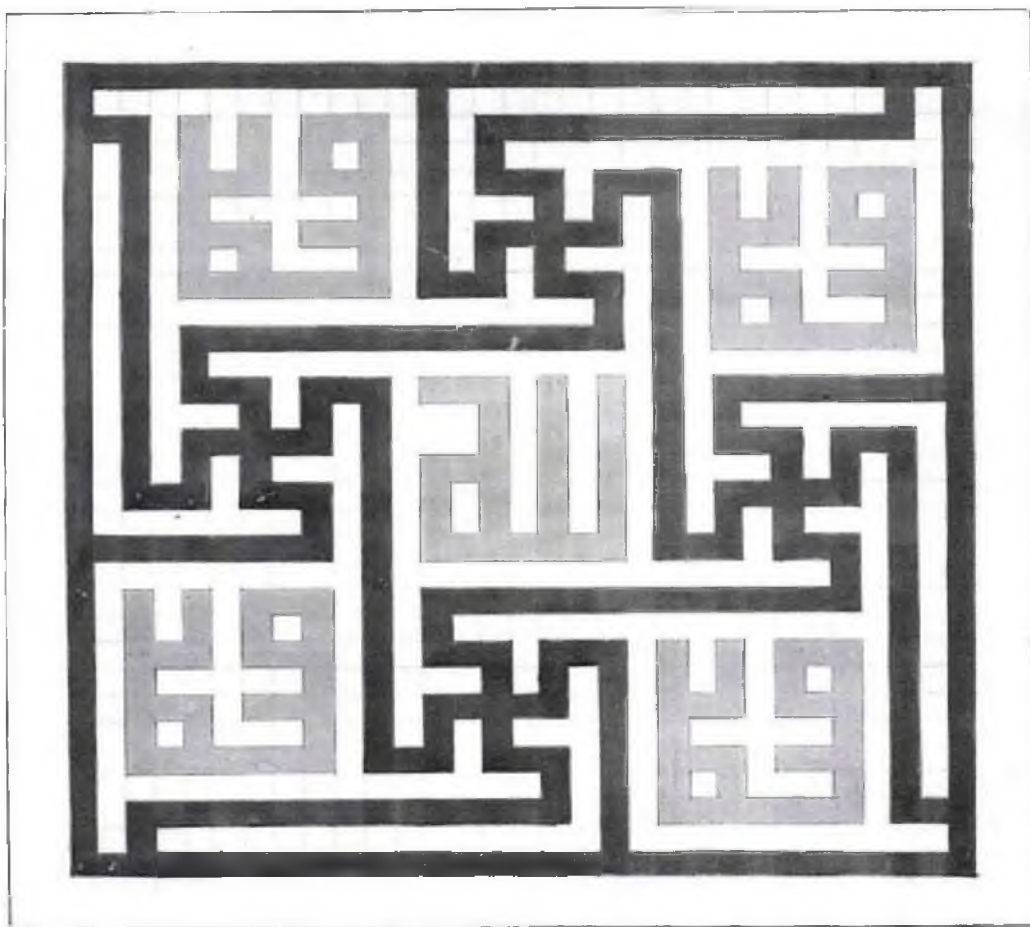
Burun — katta, go'shtdor burun tasvirlanishining o'ziga xos tomoni — bu burun egalari uzoqni ko'zlab ish qiluvchi kishilar hisoblanadi.

Qora soch — bu yoshlik ramzi bo'lib, u orqali insonlarni yoshlik davridan bilim olishga undaydi. «Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabidir» deb bejiz aytilmagan.

Sochning gajagi-esa insonlarni moddiy va ma'naviy boylikka ega bo'lishiga chorlaydi.

II.3.Ko'kaldosh madrasasi bezaklari badiiy tahlili.

Ko'kaldosh madrasasi Toshkent shahrining me'moriy yodgorligi hisoblanadi. Uni Qulbobo Ko'kaldosh⁴ 1551-1575 yillari qurdirgan. U Toshkentning markaziy Chorsu maydonida joylashgan. IX-X asrlarda Binokent nomi bilan ma'lum bo'lgan. Toshkent baland devorlar bilan o'ralgan bo'lib, o'n ikkita darvozalari bo'lgan. Bu devorlarni mug'illar istilosi davrida vayron qilingan. Temur va temuriylar hukmronligi davrida (XIV-XV asrlarda) esa Toshkent qaytadan tiklanib, yirik feodal shaharga aylandi. Yirik ko'pgina hashamatli binolar bunyod qilindi.



⁴ Ko'kaldosh. Umuman olganda, rizo'iy «emishgan» birodarlar. Ya'ni biror doya «enaga»ni uning o'g'li bilan birgalikda emgan begona bola. Shunga ko'ra, podshoxning rizo'iy birodariga «Ko'kaldosh» degan laqab berilgan. Ko'kaldosh istilosi, "G'iyos ul-lug'at" («Lug'atlar madad- kori»)da aytishicha, turkiy «ko'ka» («Enaganing o'g'li») va «tosh» yoki «dosh» («Sherik») so'zlardan iboratdir. Bu ikki so'z orasidagi «l» harfi esa keyinchalik qo'shilib qolgan bo'lib, ilgari bo'lmagan. «Ko'ka» («aka») so'zi hozirgacha qozoq titada qo'llanib keladigan O'rta asrlarda Turkistonda, xususan, Buxoro xonligida mamlakat ichki xavfsizligini ta'minlash ishlari bilan shug'ullanuvchi amaldor. (O'zbek milliy entsiklopediyasi, 5 tom T., 2004, 169 bet).

Ko'kaldosh madrasasi peshtoqidagibezakning ko'rinishi XVIII asr boshlarida madrasa juda tashlandiq holga kelib, karvonsaroyga aylantirilgan. Keyinchalik Ko'kaldosh madrasasi qayta tiklangan. Madrasani tuzatishda qatnashgan ustalar kirish darvozasi ustiga o'rnatilgan sirkor koshinlarda quyidagi yozuvni qoldirganlar: «Ushbu ajoyib binoni 1246-hijriy yilida (1830-1831-yillar) Azim Vali o'g'li usta Avaz Muhammad tuzatdi». So'ng shunday deb yozilgan: «Bu bino saroy bosh qo'mondoni Jahongirbek o'g'li Shodmonbek rahbarligida bejirim qilib qayta ishlandi. Inson o'limi haq, biroq uning qilgan ishlari abadiy qoladi». «Koshin ishlarini usta Salimjon o'g'li usta Olimjon bajardi».⁵

Madrasa 1868-yil zilzilada ayniqsa qattiq zararlangan, bu vaqtda uning kiraverishdagi peshtoqining gumbazi qulab tushgan.

1902-1903-yillarda shahar aholisidan yig'ilgan mablag' hisobiga binoning yuqori qismlari qayta tiklandi. Biroq asosiy peshtoq gumbazi va peshtoqning o'zi tuzatilmasdan qoldi.

«Peshtoqning yon tomonlari to gumbaz asosigacha va devorning kungirador qismi Yevropa g'ishti bilan tekis qilib ishlanib chiqildi, peshtoqning yonlarida yarim doira shaklida chiroyli ravoqlar paydo bo'ldi. Barchalardagi minoralar, ya'ni guldastalar ustida XVIII-XIX asrlardagi mahalla mas- jidlarida bo'lgani singari kichkina minoralar bunyod qilindi. Bosh peshtoqning ustunlari burchaklarida gumbaz-qubba o'rnida minoralarning uchida bo'lgani singari ko'rinishli fonuschalar vujudga keltirildi. Biroq bularning hammasi 1946-yil zilzilasida tamomila qulab tushdi».⁶ 1950-yilning boshlarida Ko'kaldosh madrasasi qayta ta'mirlandi. Madrasa umumiy o'lchovi (62,7x44,9m) bosh tarzi janubga qaragan darvozadan kiraverishda chapda masjid, o'ngda darsxona joylashgan. Masjid va darsxonalarning tomi o'zaro kesishgan ravoqlar ustida o'rnatilgan gulzorlardan iborat. Minsaroy 7 gumbazli chorsu xovlisi (38x26,9m) keng xujralar va ochiq ayvonlar bilan o'ralgan. Xovlining atrofidagi xujralar 38 ta bo'lib, darsxona va masjid bilan o'zaro bog'langan. Madrasa dastlab 3 qavatli bo'lgan. Me'morlar madrasani bezashda, asosan, binoning old tamoniga e'tibor berishgan.

⁵ Kryukov K. S. «Ko'kaldosh madrasasi» T., O'zbekiston, 1968, 3-bet

⁶ Kryukov K. S. «Ko'kaldosh madrasasi» T., O'zbekiston, 1968, 3-4-betlar.

¹ O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. T. 2003, 168-169 betlar.

Peshtoqi bilan balandligi 1973 m bo'lib, sirkor parchin va girih naqshlar bilan bezatilgan. Bosh tarzining 2 burchagidagi guldastalar tepasi qafasa bilan yakunlangan.

Ko'kaldosh madrasasi XVIII asr boshlarida qarovsiz holga kelib qolgan va karvonsaroy ombori sifatida foydalanilgan. 1886 va 1946-yillardagi zilzilalar oqibatida vayron bo'lgan. Bir necha bor ta'mirlanishi natijasida madrasaning tashqi ko'rinishi o'zgarib ketgan. Ko'kaldosh madrasasi hujralaridan birida Furqat (1889-1891) va Hamza (1910-1911) istiqomat qilgan, shoir Xislat va boshqa tahsil olgan. Madrasaning old tomoniga an'anaviy usulda zinapoya ishlangan. 1998-yildan binoning muhandislik ustuvorligini ta'mirlash tashqi va ichki tarzlarini asl holga keltirish va atrofini obodonlashtirish ishlari olib borilmoqda. Ko'kaldosh madrasasi O'zbekiston musulmonlari diniy idorasi tasarrufida (1991-yildan). Binoda shu idoraga qarashli o'rta maxsus islom bilim yurti joylashgan.

II.4. Samarqand me'morchiligida milliy ramzlar

Me'morchilik san'ati juda qadimiy tarixga ega. Me'mor dahosi bilan yaratilgan ajoyib koshonalar, saroylar, ehromlar, madrasalar, minoralar va boshqa mahobatli inshootlar insoniyat taraqqiyotining turli davrlaridan darak beruvchi noyob va bebaho xazinalardir. Shakllar geometrik uyg'unligi tartibini belgilash muhim masalalardan biridir. Abu Ali ibn Sino tibbiyot sohasidagi qomusiy asarini «Al-Qonun» deb atagani bejiz emas. Abu Rayhon Beruniy esa astronomiyaga oid ulkan asarini «Mas'ud qonuni» deb atagan. Buyuk faylasuf Abu Nasr Farobiy tafakkur olami, jamiyat va tabiat qonunlarining ilmiy mohiyati haqida tadqiqot olib bordi. Xuddi shu kabi me'morlik sohasida ham har davrning o'ziga xos «qonun»lari bo'lgan. Shular qatorida me'moriy merosning aniq ochilmagan tarixiy jumboqlari ham behisob. Me'moriy bezaklarni ramziy o'qish tili orqali bezaklardagi falsafiy g'oyalarni aniqlash muhim ahamiyatga egadir.

Fikr almashuv vositasi sifatida ramziy ifodalar, muayyan shakl va belgilarning muomalaga kiritilishi natijasida yozuv kelib chiqqanligi qadimdan ma'lum.

Shuning uchun ham Prezidentimiz Islom Karimov: «Milliy timsollar va ramzlarning har biri milliy g'ururimizni yuksaltirishga xizmat qiladi. Ularning har biri katta bir darslikdir», deb ta'kidlab o'tgan edi.

Xo'sh, ramz nima? Ramz so'zi «ishora qilmoq» ma'nosini bildirib, tabiatni, voqeilikni, hayotdagi quvonch va tashvishlar, do'st va dushman, ezgulik va yovuzliklarni chiziq, rang va shakllar orqali ifodalashdir. Naqqoshlikda bezaklar tilini bilish uchun naqshlarni o'qish tilining alifbosini yaxshi bilish (bezaklarni) talab etiladi.

Hozirgacha ramziylik va naqshiy bezaklarni o'qish alifbosi qiyomiga yetkazib tuzilmagan, «Ramziylik lug'ati» hamda «Ramzlar entsiklopediyasi» O'zbekistonda tuzib, chop etilmaganligi ko'pgina qiyinchiliklar tug'dirmoqda. Chet ellarda esa bu deyarli amalga oshirib bo'lingan. Jahonga mashhur olimu fuzalolarimiz, naqqoshlarimiz o'z asarlarida binolarni kishilar xayolini o'ziga tortuvchi, tabiatning go'zal manzaralariga monand naqshlar bilan bezashga chaqirganlar.

Ko'kaldosh madrasasi bezaklarlaridagi falsafiy g'oya. Alloh taoloning fayzi-barakoti yog'ilgan, dunyoga ulug' olimi fozillarini yetishtirib bergan ma'rifat maskanlari dinuimon ila obod bo'ladi, atrofga ham nur taratadi. Toshkentimiz shunday shaharlardandir.

Ajdodlarimizning yaratgan naqshlari mazmunan qatlamdor, turlicha hissiy bo'yoq, shakl, ruh va mantiqiy hamda falsafiy tovlanishlarga egadir.

«XVI asr o'rtalarida Xo'ja Ahror madrasasi va masjidi jome'dan janubi - g'arbroqda Toshkent hokimi ko'kaldosh laqabli vaziri Baroqxon, ikki qavatli madrasa qurdirgan. O'zining kattaligi va tashqi tomonining sirkor parchinlar va rang-barang naqshlar bilan bezatilishi jihatidan hamda lojuvard baland gumbazlari bilan bu madrasa o'sha zamondagi Samarqand va Buxoro madrasalaridan qolishmas edi.

Madrasa peshtoqi 10 va 5 raxli geometrik naqshlar bilan bezatilgan. Ikki tomonida ikkitadan kvadrat shaklida va mehrob tokcha ko'rinishida bezaklar bilan bezatilgan.

Ikki yonida to'rtta kvadrat chiroyli bezatilgan bo'lib, unda Markaziy Osiyoning deyarli barcha me'morchilik tajribasida uchraydigan charxpalak tasvirlangan. Ushbu naqshni shu asrgacha hech kim ilmiy tahlil qilib xulosa chiqara olmaganlar. Birorta manba'da hozircha ilmiy tahlili bayon qilib berilganini uchratmadik.

Xo'sh, Ko'kaldosh binosi fasadida saqlanib qolgan kvadrat shaklidagi to'rtta bir xil naqshli bezak qanday hikmatni anglatib turibdi?

Dunyoda ma'nosiz so'z bo'lmaganidek, ma'nosiz naqsh ham yo'q. Shu nuqtai nazardan so'z yuritilayotgan bezakni tahlil etishga urinib ko'raylikchi!

Kvadrat ichiga nazar solsak u to'qqizta katakka bo'linib, kvadratda Yaratguvchi, to'rt marta Muhammad so'zi arab alifbosida yozilgan. Shakl jihatidan qarasak bitta katta charxpalak soat mili ko'rsatgichi yo'nalishida hamda to'rttasi esa soat mili yurishiga qarama-qarshi kichkina shaklda tasvirlangan. Rang jihatdan qarasak Yaratguvchi va Muhammad yozuv ranglari bir xil rangda tasvirlangan. Ko'pchilik Yaratguvchi va Muhammad so'zini o'qiydi. Lekin bu so'z va shakllar bilan birgalikda qo'shib o'qiy olmaydilar. Buning sababi shundaki, arab imlosini bilgan inson shakllarni ramziy ma'nosini yetarli darajada bilmaydilar, bilsalarda ikkalasini qo'shib o'qishga qiynaladilar. Avvalo, nima uchun bezakka kvadrat tanlangan? Kvadrat -

dunyoning to'rt tomoni, mustahkamlik, olamning cheksizligi, quyosh farzandi ekanligi, abadiylik, yorug'lik ma'nolarini, shuningdek, olamning moddiy asosi to'rt unsurdan, ya'ni yer, suv, havo va olovdan iboratdir. Kvadrat yana simmetrik, go'zallik tenglik ramzidir. Olamdagi jamiki go'zallik kvadrat shakliga asoslangandir.

Ushbu kvadrat nima uchun 9 ta katakka bo'lib, shu kataklar asosida yozilgan. Buning sababi nimada. Agar raqamlarni to'qqizta katakka yozib chiqsak quyidagi ko'rinish beradi. Matematikada raqamlar falsafasiga murojaat qilsak, har bir raqam o'ziga xos mantiqiy va falsafiy ma'noga ega. Ya'ni 1-raqami Allohni yagonaligini, 2-raqami juftlik ramzi va hokazo tushunchalarga ega.

Nima uchun kvadrat to'qqizta teng katakka bo'lingan?.

Inson ona qornida 9 oy, 9 kun, 9 soat, 9 daqiqada homila sifatida ulg'ayadi. Yana sog' va mukammal insonda 9 muhim a'zo yetuk bo'ladi: ko'z, quloq, burun, og'iz, qo'l, oyoq, qorin, tish va til. Qolaversa, 9 soni qadimdan muqaddas raqam hisoblangan. U baxt-iqbol ramzi.

Kvadrat o'rtasida 5 raqami yozilgan. Bu esa besh kunlik dunyoni, ya'ni inson bu (foni) o'tkinchi dunyoda sinalish uchun keladi, qilgan amallari orqali baholanadi, ya'ni yo jannatga, yo do'zaxga tushadi degan mazmunga ega. Shu- ning uchun har bir inson bu dunyoda ezgulik yo'lida yurishi lozim. Yana besh raqami islomni besh ustunini imon, nomoz, ro'za, sadaqa va hajni bildiradi. Har bir inson bu foni dunyoda albatta ushbu amallarni bajarishi farz degan maz- munni beradi.

Insonning asosan 5 ta tuyg'usi bo'lib, ular: eshitish, hid va ta'm bilish, ko'rish va tana sezishi. Bulardan tashqari ayrim kishilarga 6-tuyg'u his qilish va 7-bashorat qilish tuyg'ulari ham bo'ladi.

Raqamlarni ko'ndalangiga yoki tikkasiga qo'shib chiqqanda 6, 12, 18, 24 raqamlar chiqadi.

Falsafiy tahlil qilsak "18 ming olamni yaratguvchi 6 kunda yaratgan" deb muqaddas kitobimizda aytilgan. Bunda 6 raqami islom falsafasida mukammallik ramzi sanaladi. Bu oyatda 6 raqami ramziy aytilgan bo'lib, "yaratguvchi 18 ming olamni mukammal yaratdim" degan ma'noda aytilgan. Bu bilan hech bir inson men

yaratganlarimdan ortiq hech nima yarata olmaydi deb uqtiradi. Yaratganda ham inson o'z boshiga balo yaratadi demoqchi.

12 raqami 1 yilda 12 oy borligini bildiradi. 24 raqami 1 sutkada 24 soat borligini bildiradi.

Kvadratning tikkasiga, ko'ndalangiga va diagonaliga qo'yilgan raqamlar yig'indisi 15 chiqyapti. Bu, oyning o'n beshi yorug', o'n beshi qorong'iligidan dalolat. Ya'ni, olam nur va zimistondan tashkil topgan, inson hayoti ham shunday, ya'ni turgan bitgani notekis, noravon yo'llardan iboratligini anglatadi.

Kvadratga to'ldirib soat mili ko'rsatgichi yo'nalishida dinamik holatda charxpalak tasvirlangan.

Charxpalak - abadiy harakat timsoli, olam abadiy harakatdan iborat deganidir. Dunyoda jamiki borliq harakatdan iborat ekanligiga ishora qiladi.

Harakat bo'lganda ham ezgulik va omad, baxt-iqbol sari intilishdir.

Yana charxpalakning «chorunsur» va boshqa atamalari ham mavjud. Chorunsur esa olam, tuproq, havo, suv va olov singari to'rt unsur qorishmasidan tashkil topgan degan ma'noni ham anglatadi. Bu charxpalaksimon shakl Sharqda qariyb 1000 yildan buyon xilma-xil ma'noga ega bo'lib kelgan.

Olmon matematigi German Veyl charxpalak haqida shunday degan edi: «Charxpalak (Svastika) insoniyatning eng qadimiy ramzlaridan biri sifatida ma'lum bo'lgan».

Me'morchilik madaniyati tarixi bilimdoni professor Dodo Nozilov charxpalak haqida shunday yozgan: «Charxpalak shaklidagi naqsh O'rta Osiyoda juda qadim zamonlardan buyon mavjud. Oltintepadagi bronza davriga oid charxpalak shaklidagi tamg'alar, X-XI asrlarga oid Afrosiyob devoriy pannolari fikrimiz dalilidir».

Charxpalak shaklidagi naqshlar quyosh ramzi, o'lish va tirilish hamda abadiylik, o'lim va hayot ramzi.

Chechen-ingushlarda esa mehmon ketishidan oldin mezbon eshigiga do'stlik ramzi sifatida charxpalak naqshi tamg'asini o'yib ketar ekan.

Mug'ullarda murakkablashtirilgan charxpalak tasviri «o'n ming yillik baxt» ma'nosini anglatgan. O'tov peshtoqidagi naqsh «hech qachon bu uyning chirog'i o'chmasin» degan ma'noni bildirgan».

Charxpalaklarning dunyoda turli-tuman turlari mavjud.

Charxpalak shaklini mantiqan tahlil qilib ko'rsak quyidagi hikmatlar bizga ayon bo'ladi.

«AS» chiziq - tiriklik ramzi.

«DV» chiziq - inson hayotining qisqaligi ya'ni o'lim ramzi.

A1, V2, S3 va D4 — chiziqchalar charxpalakni harakatini ya'ni dinamik ko'rinishga hamda charxpalakni soat ko'rsatgichini chapdan o'ngga yoki o'ngdan chapga harakatini ko'rsatib turish uchun xizmat qiladigan chiziqlardir.

Charxpalakni, soat ko'rsatgichini chapdan o'ngga harakati hayot va o'lim doimo takrorlanishini, olam esa abadiy ekanligiga ishora qiladi. Shuning uchun ham Umar Xayyom ta'biri bilan aytganda «Insonlarni hayoti bamisoli karvon- saroyga o'xshaydi, uni ikki eshigi bo'lib, uning biridan kirib tursalar ikkinchisidan chiqib turadilar» deydi. U insonlarni foniy dunyoga ya'ni vaqtincha sinov uchun dunyoga kelishligini uqtiradi. Charxpalak shaklida hayot bor joyda o'lim muqarrardir, Olam esa abadiydir deyilmoqchi.

Ko'rinadiki, qadimiy me'morchiligimiz an'analarida yuzaki qaragandagina oddiy tuyulgan «arzimas» naqshlarda ham olam jahon hikmat xazinalari mujassam topgan.

Mazkur falsafiy da'vat faqat islom dini tarafdorlarinigina emas, balki har qanday e'tiqod vakillarini yaxshilikka, ezgulikka da'vat etadi. Boshqacha aytganda, buyuk ajdodlarimiz bizga qoldirgan cheksiz ma'naviy boylik- larimizdan bo'lmish tarixiy obidalarining ichki va tashqi bezaklari kishilarni faqat go'zallikni ko'ra bilishga emas, balki go'zallik qalbidagi donish hikmatlarni o'qiy olishga ham o'rgatadi, odatlantiradi.

Asrlar davomida yaratilgan ulkan madaniy boyligimiz, xususan o'zbek milliy xalq amaliy bezak san'atida keng tarqalgan turlarining o'ziga xos tomonlari, maktablari, bajarish texnologiyasi, uslublari, ularni yaratgan ustalarning muborak nomlarini yo'qotishga haqqimiz yo'q. Ana shu sabab bu noyob san'at durdonalarini saqlash, ularni yoshlarga o'rgatish muhim vazifamizdir.

Xulosa

Respublikamizda hozirgi kunda umum ta'lim maktablari va san'at kollejlarida xalq amaliy san'ati turlarini yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'rgatilib kelinmoqda. Shuning uchun ham shu yo'nalishda yanada yangi ilmiy tadqiqot ishlariga yanada e'tiborni qaratilishiga olib kelinmoqda. O'tkazilayotgan tadqiqotning dolzarbligi hanuzgacha umumta'lim maktablarida o'quvchilarning amaliy san'at turlari to'g'risida nazariy, amaliy bilimlarini oshirishga, ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga, ularning individual qiziqishlari va qobiliyatlarini ochilishiga ko'maklashuvchi kursning yo'qligi bilan belgilanadi. San'at kollejlaridagi xalq amaliy san'ati turlari, shuningdek naqqoshlik san'ati kabi mutaxassislik fanlarini o'qitilishidan maqsad, ma'lumki talabalarda bilim, malaka va ko'nikmalar bilan bir qatorda ijodkorlik ko'nikmalarini ham shakllantirishi zarur.

O'quvchilardagi ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirish to'garak mashg'ulotlarining vazifasi deb qaralib, naqqoshlik san'ati faniga unchalik e'tibor berilmaganligi yaqqol sezilib qolmoqda. Ayniqsa, san'at kollejalrida naqqoshlik san'ati uslublarini o'rgatishni joriy qilishimiz kerak deb o'ylaymiz. Ma'lumki, hamma san'at kollejlarida barcha o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, fanning o'quv soatini ko'paytirish, to'garaklarni ochish, ularni moddiy-texnika bazasini yaratish, hamda malakali mutaxassis o'qituvchilar bilan ta'minlash muammo echilmaydi. Shuning uchun ushbu tadqiqotimizning o'quv fanlariga o'quv rejasida ajratilgan soatlar chegarasida, hamda o'rganiladigan fanlar mazmuni va strukturasi (tuzilishi) ni o'zgartirmasdan talabalarda ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini Xiva naqqoshlik san'ati uslubini o'rganish nuqtai nazardan o'rganib chiqdik. Shu bo'yicha tadqiqotning boblarida san'at kollejlarida naqqoshlik san'atini o'rgatishni nazariy asoslari, o'quv dasturlari, mahalliy naqsh kompozitsiyalarini tuzish va ranglash bosqichlari, topshiriq variantlari ko'rsatib berildi. Shuning uchun naqqoshlik san'ati bo'yicha alohida kurs mazmunini ishlab chiqish, shu kursda imkoni boricha mahalliy naqsh uslublari bilan chuqurroq va kengroq qamrab olish va talabalarining mustaqil ishlab, individual qobiliyatlarining ochilishiga ko'maklashish zarurligi isbotlandi. Pedagogika, psixologiya va o'qitish metodikasi sohasidagi etakchi

olimlarning ishlarini tahlil qilib, naqqoshlik san'ati bo'yicha va unga yaqin sohalaridagi maqjud adabiyotlar o'rganilib, hamda naqqoshlik san'ati kursining o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda kursga qo'yiladigan kontseptual talablar ishlab chiqildi.

Kontseptual talablarga javob beradigan naqqoshlik san'ati to'garagining mazmuni va tuzilishi aniqlandi. Umumta'lim maktablarida naqqoshlik san'atining o'ziga xis xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'quv rejasiga asosan fakultativ yoki to'garak mashg'ulotlari ko'rinishida o'quv jarayoniga kiritish zarur. Ushbu talablarni qondirish maqsadida kurs mavzulari va talabalar bajaradigan mustaqil ish topshiriqlarining ko'p variantli (keng) qilib tayyorlanishiga zamin tayyorlandi.

O'tkazilgan tadqiqotlarning asosiy natijalari quyidagilardan iborat:

1. Naqqoshlik san'ati kursi va o'quvchilarning mustaqil ishlari bo'yicha kontseptual talablar ishlab chiqildi.

2. Umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan xalq amaliy san'ati turlari shuningdek, naqqoshliki san'ati fanlari darsliklar bo'yicha qisqa bo'lsada tahlil qilib chiqildi.

3. Naqqoshlik fanida naqqoshlik san'ati elementlarining mavjudligi tahlil qilindi.

4. Xorazm viloyatidagi umumta'lim maktablarida va san'at gimnaziylarida naqqoshlik san'ati kursini o'qitish zarurligi tadbqiq qilinib, talabalarning o'qish va mustaqil hayotda, ijodda keng foydalanishi aniqlashga harakat qilindi.

5. Naqqoshlik san'ati kursi bo'yicha o'quv dasturi, metodik qo'llanma, ko'rgazmali qurollar, o'quv jarayoniga kiritish metodikasi va korrektsiyalash materiallaridan iborat o'quv- metodik majmua ishlab chiqishga, tajribada sinab ko'rishga tavsiya qilindi.

6. Qo'llanilgan tanlash metodikasi va mustaqil ish topshiriqlarining mazmuniy tuzilishi, amalga joriy qilinishi boshqa yo'nalishdagi turdosh fanlarni takomillashtirishda muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin.

O'tkazilgan tadqiqot umumta'lim maktabi talablari bo'yicha o'quvchilarga to'la va har tomonlama ta'lim va tarbiya berishga ko'maklashadi. Bu yo'nalishdagi

muammolar bo'yicha keyingi tadqiqotlar san'at gimniziyalari uchun o'quv reja, dastur hamda darsliklarni takomillashtirish yo'nalishda bo'lishi mumkin.

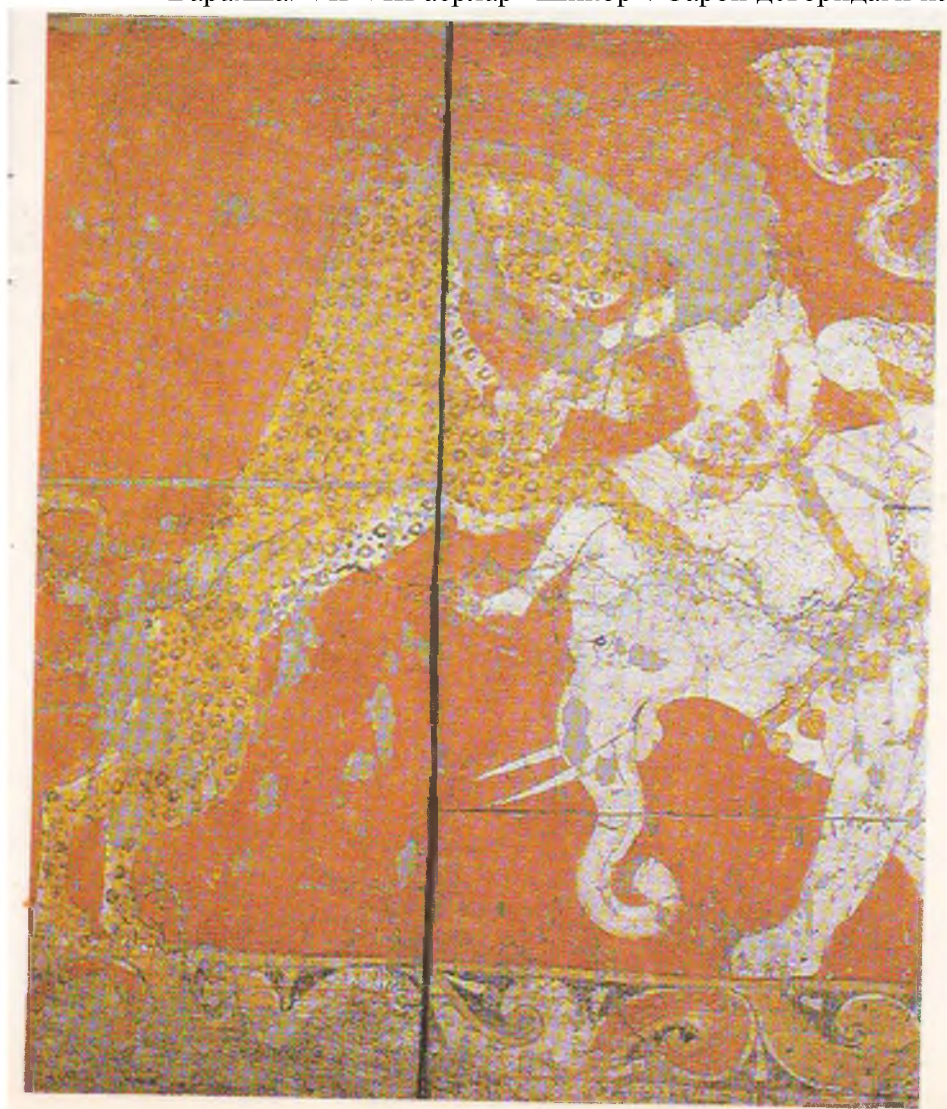
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.: Sharq NMAK, 1997. 31-61 b.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod –O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1997. 64-bet.
3. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni / Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.–T .: Sharq NMAK, 1997. 20-29-b.
4. Karimov I. A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. Toshkent, «O'zbekiston», 1992, 63-bet.
5. Azimov I.M. O'zbekiston naqshi nigorlari. T. G'.G'ulom nomidagi adabioyti va san'ati nashrioyti. - 1987.
6. Apuxtin O.K. Badiiy naqsh maktabi. T. «O'qituvchi».- 1969.
7. Bulatov S.S. O'zbek halq amaliy bezak san'ati. T. «Mehnat». -1991.yil.
8. Булатова В.А. Ноткин И.И. Архитектурные памятники Хива. Изд. Т. «Узбекистан». - 1965.
9. Манковская А.Л, и Булатова В.А. Памятники зодчество Хорезма. Т. Изд. лит. Искусство имени Г.Гуляма. - 1978.
10. Морозова А. С. Хивинский узор. Т. Госуд. Изд. Худ. лит. Уз.Р. 1957.
11. Ноткин И.И. Тош-хаули. Изд. Т. «Узбекистан». - 1968
12. Нильсен В.А, Манакова В.Н. Ўзбекистон ёдголикларининг меъморий беъаги. Ленинград. Стройиздат. Ленинград бўлими. 1974.
13. Ремпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана. Т. Гос. Изд. Хид. лит. -1961.
14. Qosimov Q. Naqqoshlik. Т. «O'qituvchi» -1990.
15. Egamov X. Bo'yoqlar bilan ishlash. Т. «O'qituvchi» -1990.
16. Ochiq osmon ostidagi muzey. Т. «O'zbekiston» -1978.
17. Xolmatov B.Q. Naqqoshlik. – T: Iqtisod – molya, 2007.
18. Xolmatov B.Q. Kompozitsiya. – T: Iqtisod – molya, 2007.
19. G'ulomov K. M. Amaliy san'at - T: Iqtisod – molya, 2007.

Illovalar



Варахша. VII-VIII асрлар “Шикор”. Сарой деворидаги накш.



Варахша. VII-VIII асрлар “Шикор”. Сарой деворидаги накш.



Афросиёб. VI-VII асрлар. Сарой деворидаги накшнинг бир қисми.



Афросиёб. VI-VII асрлар. Сарой деворидаги накшнинг бир қисми.



Афросиёб. VI-VII асрлар. Сарой деворидаги накшнинг бир қисми



Афросиёб. VI-VII асрлар. Қийим нақшларидан лавҳа



Buxoro. Kalon masjidiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XV-XVI asr)



Buxoro. Kalon masjiti ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XV-XVI asr)



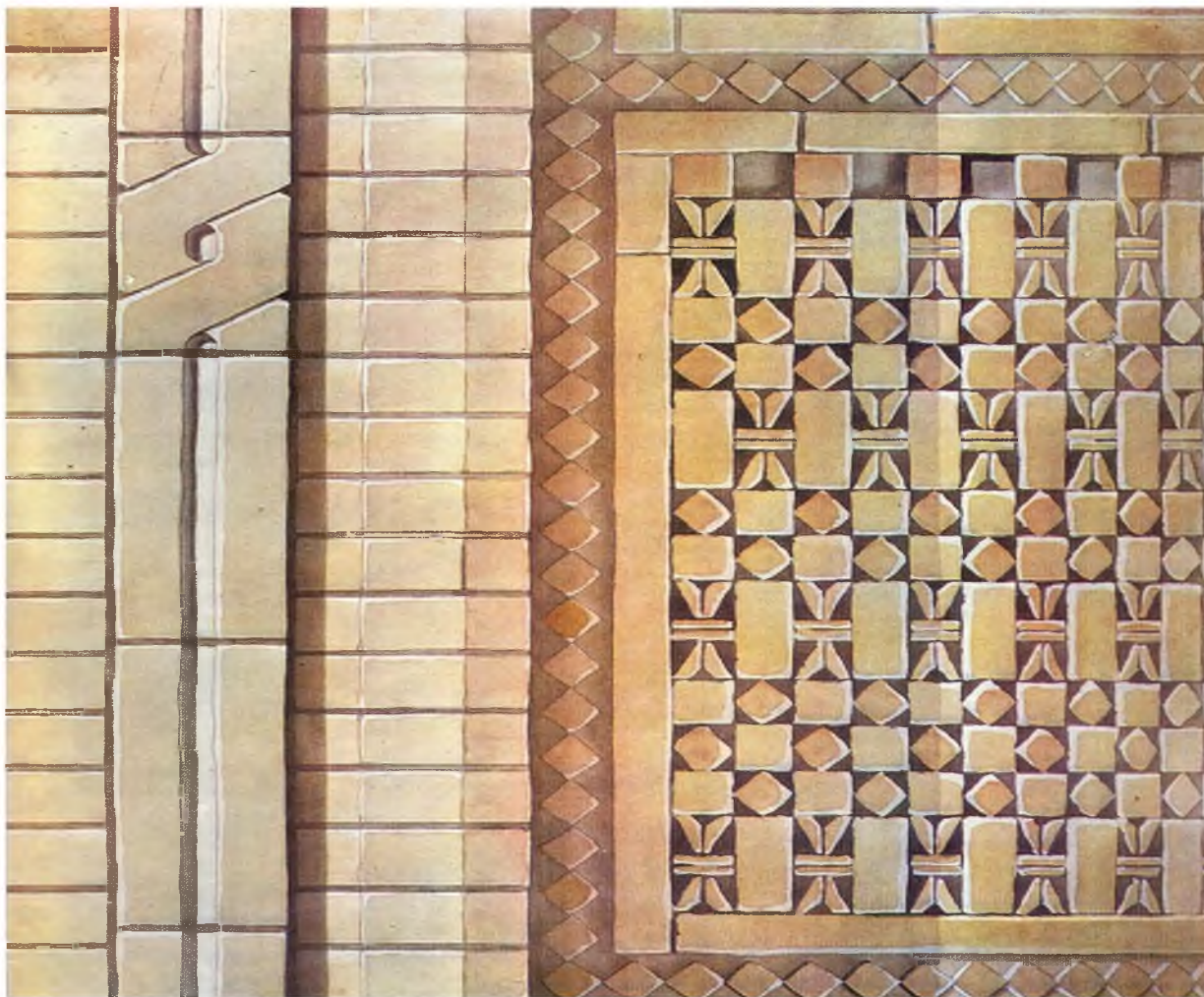
Buxoro. Kalon masjiti ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XV-XVI asr)



Toshkent. Amaliy san`at muzeyida o`rnatilgan naqshlangan ustunlardan lavha (XXasr)



Buxoro. Kalon masjidiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XII asr)



Buxoro. Kalon masjidiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XII asr)



Samarqand. Ulug'bek madrasasiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (1417-1420 yy)



Buxoro. Kalon masjitiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XV-XVI asr)



Buxoro. Kalon masjitiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XV-XVI asr)



Buxoro. Kalon masjidiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XV-XVI asr)



Buxoro. Abdullaxon madrasasiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XVI asr)



Buxoro. Ko'kaldosh madrasasiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XVI asr)



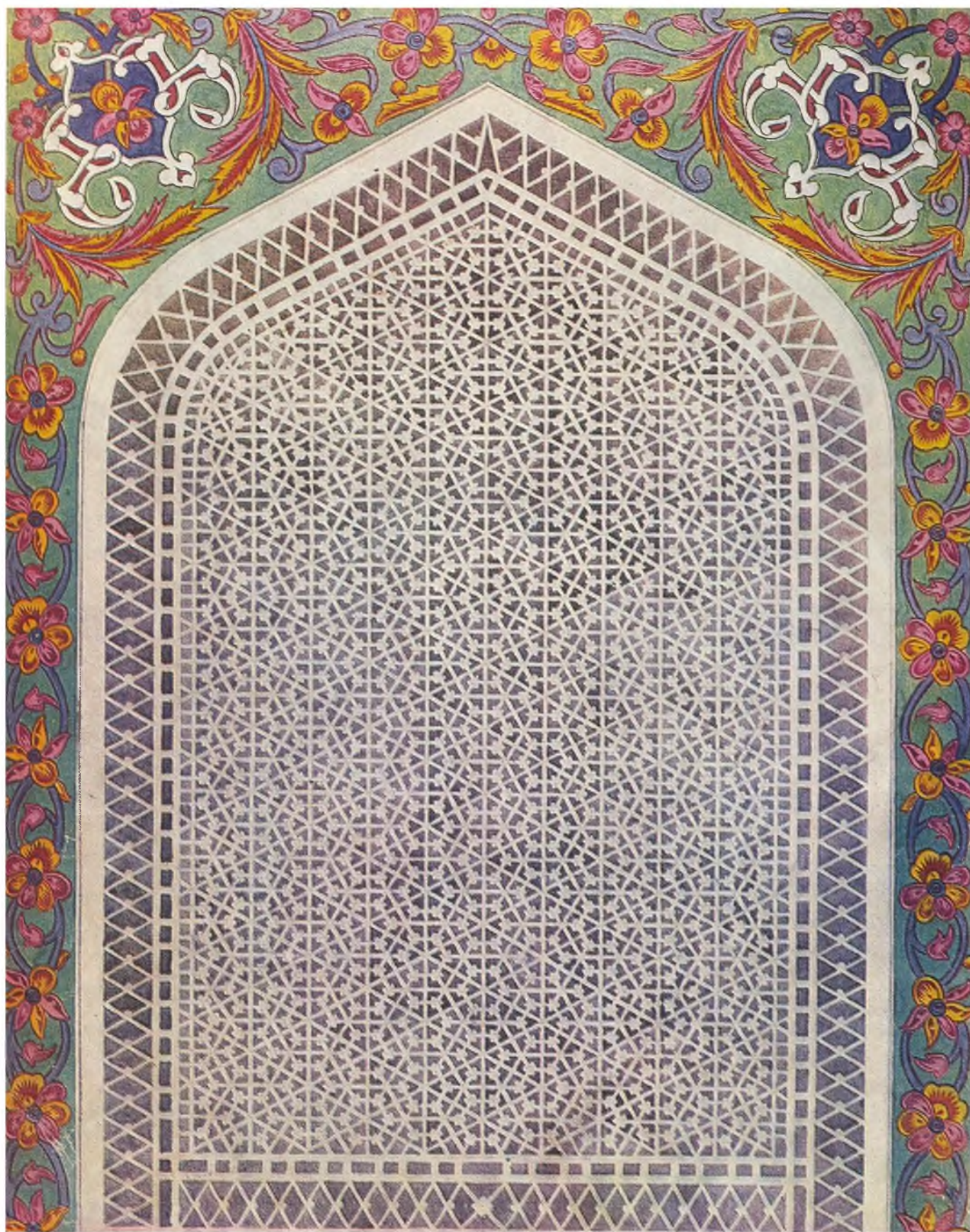
Buxoro. Abdullaxon madrasasiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XVI asr)



Buxoro. Mir-arab madrasasiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XVI asr)



Buxoro. Abdullaxon madrasasiga ishlangan naqsh kompozitsiyasidan lavha. (XVI asr)



Samarqand. Turar joy devori. (XX asr)



Buxoro Turar joy devori. (XIX asr)



Xiva. Toza-bog` saroyi peshtoqi



Xiva. Ko`xna ark saroyi devori.

